

ADALÉKOK VESZPRÉM MEGYE FALUSI ELEMI OKTATÁSÁHOZ A DUALIZMUS ÉS AZ ELLENFORRADALMI KORSZAK IDEJÉBŐL

Az alsófokú oktatás, a népoktatás témakörével már többen foglalkoztak a megyében, azonban a napvilágot látott tanulmányok többsége az elemi oktatás korai történetét ölelte fel, időben legtöbbször a 19. század első feléig jutva el.¹

Jelzett korszakunkról ez ideig semmilyen összefoglaló mű nem született még, amely kimerítő, részletes ismertetést adott volna e társadalom-, kultúrpolitikai és kultúrtörténeti szempontból egyaránt igen fontos területtel kapcsolatban.

Jelen tanulmányunkkal nem az a célunk, hogy ezt a hiányt pótoljuk. Ehhez hosszú évek, egy ember által alig elvégezhető, anyagot összegyűjtő és feldolgozó, kutató munkája szükséges, amely apró mozaikok, sokszor csak töredékek aprólékos összeillesztése révén oldhatja fel a mai munkánkban még nagyon súlyosan jelentkező gondot, az alapvető fontosságú oktatástörténeti dokumentumok feltűnő megyei hiányát. Ezt felismerve eltekintünk egy minden részletre kiterjedő, pontos és teljes értékű analízis módszerétől.

Mivel a legfontosabb átfogó jellegű tanügyi információhordozók (alispáni jelentések, közigazgatási bizottsági ülések e témájú jelentései, királyi tanfelügyelői leiratok, jelentések, VKM anyagok) legfőbb őrzőhelyükön, a Veszprém megyei Levéltárban és az Országos Levéltárban egyaránt elpusztultak,² ezért adataink tekintélyes részét statisztikai közlönyökből, évkönyvekből, a néhány iskolánál szórványosan meglévő anyakönyvi, előmeneteli naplókból, osztálykönyvekből, egyházi levéltárak³/a anyagából, helytörténeti és iskolatörténeti tanulmányokból vettük. Hiányosan ugyan, de a megyei sajtó e vonatkozású cikkei is adtak bizonyos fokú segítséget.

Mindezeket az adatokat csokorba szedve nyomon követhetjük a népoktatás területén megyénkben, e differenciált vallású és nemzetiségű területen is lezajlott változást, fejlődést, mely a korszak adott társadalmi, gazdasági viszonyai következtében valójában lassan és egyenetlenül ment végbe, de annál nagyobb erővel robbant a felszabadulást követő években, szabadabbá és egyenlővé téve az utat minden gyermek számára a tanulásban, művelődésben.

A NÉPOKTATÁS NÉHÁNY JELLEMZŐJE AZ 1868. XXXVIII. TC. KIBOCSÁTÁSA IDEJÉN

Népoktatásról a szó valódi értelmében, a legszélesebb rétegekre kiterjedően, csak a kapitalis-

ta termelési mód termékeként beszélhetünk. Hazai viszonyaink között ilyen értelemben 1868-tól a népoktatási törvény bevezetésétől kezdődően.³ A kiegyezés után a népoktatás területén ugyanazok a kérdések vártak megoldásra, amelyek már az 1848-as forradalom idején is napirenden voltak.

A népoktatásügy átfogó, törvényes rendezését Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter vállalta, aki az 1868. XXXVIII. tc. továbbiakban: törvény megalkotásával lerakta az elemi iskola-hálózat alapjait Magyarországon. Az alsó szintű népoktatás a dualizmus későbbi korszakában is az ebben kijelölt keretek között folyt.⁴

A polgári oktatásügy gerincét képező törvény csak az állam és az egyház közötti kompromisszum eredményeként tudott létrejönni. Ennek ellenére kiemelkedő határkövévé vált azzal, hogy kimondta a tankötelezettséget, rendelkezett az iskolaállítási jogát és kötelezettségeit illetően, meghatározta az oktatás tartalmát.

A kilenc fejezetből, száznegyvennyolc paragrafusból álló törvény minden pontja alapvető és fontos rendelkezés a népoktatással kapcsolatos alapvető követelményekről (iskolaépületek, felszerelés, taneszközök, tanulói osztálylétszám, tanítók képzése és fizetése, az iskolák felügyelete stb.).

Mindezek biztos garanciái voltak a népoktatás korszerű színvonalra emelésének, gyors ütemű és intenzív fejlődésének.⁵ Megvalósulásuk azonban rendkívül sok akadályba ütközött és az adott társadalmi, politikai viszonyok közepette hosszú évtizedek alatt sem válhatott teljessé.

A törvény elfogadása után Eötvös igen nagy erőfeszítéseket tett annak realizálásáért. Mindezekelőtt a népoktatás helyzetét feltáró statisztikai adatok összegyűjtéséről gondoskodott, hiszen ezek kiáltó bizonyítékai voltak az e területen mutakodó rendkívüli elmaradottságnak.

Az 1869-es miniszteri jelentés a következő állapotokat rögzíti az ország legtöbb népiskolájában:

„A létező tantermeknek nagyobb része nemcsak hogy a törvényes kellékeknek nem felel meg, de részint avult s rozszant, részint pedig oly sötét, szűk, alacsony, vagy nedves, hogy rendes viszonyok között sem közegészségügyi, sem pedagógiai szempontból nem volna megengedhető azoknak iskolakul való felhasználása.” De egyéb komoly akadály is volt a népiskolai haladásnak: „... a kellően képesített tanítók hiánya”⁶.

AZ ISKOLAHÁLÓZAT

1869-ben az országban 13 120 iskolában 17 792 tanító vezetésével 1 106 904 tanuló tanult, vagyis a tankötelezetteknek mintegy 48% -a.⁷ Ugyanebben az évben Veszprém megyében 267 az iskolák száma, s ebben 367 tanító 23 267 gyermeket tanított, vagyis a tankötelezettek 66,28% -át.⁸ Bár az adatokkal kapcsolatban maga Eötvös megjegyzi, hogy azok nem véglegesek és nem tekinthetők teljesnek, mert az erélyes intézkedések ellenére sem sikerült mindenünnen beszerezni azokat — főként az egyházi tanügyi hatóságok mulasztásai miatt —, mégis kirajzolható belőlük az országos és megyei vonatkozású tanügyi állapotok bizonyos fajta képe.

Ezeket a fenntartásokat szem előtt tartva megállapíthatjuk, hogy megyénk népoktatása közepes színvonalon állt a törvény bevezetésekor és általában ez a mérték maradt uralkodó tárgyalt korszakunk egész ideje alatt. A szomszédos megyékhez (Vas, Zala, Somogy) viszonyítva bizonyos esetekben a többenél valamivel kedvezőbb helyzet jellemzi.⁹

Az iskolák állapota, a tanítás körülményei tekintetében nálunk is lehangoló volt a kép. A statisztikai adatok alapján ugyan 1 tanítóra csak 63 gyermek jutott ekkor, mégis sok iskola volt itt is, ahol egy tanítónak 100 és még ennél is több gyermeket kellett tanítania — legtöbbször egy tanteremben —, noha a törvény egy tanító vezetésére alá 80 gyermeket rendelt.

Az iskolák felszereltsége is rendkívül rossz volt. Az 1870/71-es tanévben a megye elemi iskolái közül 68, illetve 64 egészen, 20, illetve 16 részben, 38, illetve 24 csak hiányosan volt felszerelve. 20 iskolában egyáltalában nem voltak taneszközök.¹⁰ Ebből a helyzetből fakadt, hogy sok iskolaszék segélykérelmet nyújtott be a minisztériumhoz, amelyben az iskolák felújítására, vagy újak építésére, továbbá a felszerelések bővítésére kértek támogatást. A nyomasztó gondok ellenére csak nagyon szűkmarkúan kapott a megye segélyt: 1869-ben 1 iskola 1000 Ft-os, 1870-ben ugyancsak 1 iskola 2—300 Ft-os összegben. A szomszédos Vas megye 10, Zala megye 16 iskoláját részesítették államsegélyben. A tanítóknak juttatott összeg is meglehetősen korlátozott volt. 1869—71-ig összesen 73 Veszprém megyei tanító kapott államsegélyt, melynek összege 4480 Ft. volt.¹¹ Persze nem is nagyon csodálkozhatunk a kiutalt összegek nagyságán, hiszen az állami költségvetésben elenyészően csekély arányt biztosítottak népoktatási célokra, szemben a többi tárcával. 1869-ben mindössze 0,7% -ot, de még 1884-ben is csak 1,6% -ot.¹² A törvény végrehajtását kísérő vontatottság, azaz az állami támogatás korlátozott volta, a lakosság sokszor helytelen hozzáállása, valamint az egyházak szívós ellenállása dacára a bevezetését követő években nagyobb fellendülés volt tapasztalható a népoktatásügy terén. Számadatok országos és megyei viszonylatban egyaránt igazolják ezt az állítást. 1872-ben az országban a tankötelesek mintegy 55% -a járt már iskolába.¹³ Veszprém megyében pedig ez idő tájt 96,73% -ra emelkedett a tényle-

gesen iskolába járó tanulók száma.¹⁴ Az adatok szigorú kritikai értékelése mellett is lemérhető az a fejlődés, amely az oktatás minőségének javulásában végbement, hiszen legfőbb szegényünk, az analfabétizmus területén lassan csökkenést eredményezett.

A DUALIZMUS KORA MÁSODIK FELÉNEK NÉPOKATÁSI HELYZETKÉPE

Az elemi oktatás a dualizmus későbbi korszakában változatlanul azok között a keretek között folyt, amelyet a népiskolai törvény szabott meg. Miután az oktatás szervezeti keretei, tárgyi és személyi feltételei 1918-ig lényegében hasonlóak maradtak, említésre méltó eredmények csak mérsekeltebb ütemben születtek.¹⁵ 1869-ben az ország 6 éven felüli népességének 67,2% -a,¹⁶ 1890-ben 46,8% -a, 1910-ben 31,3% -a volt már csak analfabéta.¹⁷ A megyei eredmények hasonlóképpen alakultak. Eltérés a községi és állami iskolák szervezésében mutatkozott. A törvény 44. paragrafusa kötelezővé tette, hogy „olyan községekben, ahol egyházi iskola nem működik, és a tanköteles gyermekek száma eléri a 30-at, közös (községi) népiskolát kell szervezni.” Nálunk ez a mozgalom nemigen tudott kibontakozni. Okaiként településszerkezeti adottságok és egyházigazgatási megfontolások egyaránt szerepeltek. Még 1884-ben is, a megye 299 elemi iskolájából mindössze 28¹⁸, az 1897/98-as években pedig csak 16 volt községi.¹⁹ Ezekben a felekezeti befolyása természetesen mindvégig megmaradt. Ennek a hatásnak, valamint a fenntartó községek anyagi gyengeségének tulajdonítható, hogy tárgyalt időszakunk vége felé mind kevesebb ilyen típusú iskolát találunk. Például 1907/8-ban a megyében csupán 3,94% -ot. Vasban az arány 5,21% , Somogyban 6,48% , Zalában 16,20% volt.²⁰

Az iskolák „világiasodásának” helyzetét nemcsak a községi, hanem az állami iskolák rendkívül csekély száma is jelzi. 1884-ben még nincs,²¹ 1897/98-ban kettő²², 1907/8-ban a 304 iskola közül csupán hat, azaz az összesnek 1,97% -a az állami. Somogyban 4,39% , Vasban 8,49% , Zalában 12,03% , Magyarország esetében pedig — az utolsó évet nézve — 14,10% .²³

Ezek után úgy tűnik, mintha a 90-es évek közepén, a dualizmus általános válságának talaján megélenkült politikai aktivitás, és a millenniumi készülődéssel is összefüggő tevékenység hatásaként létrejött, az állami népoktatás erősítését célzó intézkedések nálunk nem találtak volna visszhangra. Pedig a nacionalista tendenciáknak a század végére történt fokozatos, a századfordulótól kezdve határozottan megnyilvánuló megerősödése alkalmas talajra talált a megyében. Az 1879. XVIII. tc. értelmében minden magyar tannyelvű népiskolában kötelezővé tették a magyar államnyelv tantárgyként való tanítását, ami — ellentétben az iskola tannyelvének megmagyarosításával — önmagában még nem volt egyértelműen negatív intézkedés. Azonban az 1879. XXXVIII. törvénycikk, mely arra kötelezte a nem magyar anyanyelvű tanítókat, hogy négy

1. ábra. ABC-s könyv és palatábla, palavesszővel

Abb. 1. ABC-Buch und Schiefertafel mit Schiefertift

éven belül sajátítsák el a magyar nyelvet, és képesítésüket is magyar nyelvtudásuktól tette függővé, már szigorú súllyal nehezedett az érintettekre. Magyarországon 1890-ben a tanítók csaknem 10% -a semmit, vagy csak keveset tudott magyarul.²⁴ A hivatalos statisztika — feltehetően némi túlzással — Veszprém megyéről viszont azt jelenti 1897/8-ban hogy 448 népiskolai tanító (elemi és polgári iskolai) közül magyar nyelven való oktatásra 448 képes!²⁵

A korszakban készült felmérések optimális képet adnak megyénkben az oktatásügy egyik alapvető kérdéséről, a *tankötelezettség* végrehajtá-

sáról is. Történik ez annak ellenére, hogy a tanítás feltételei és körülményei, az iskolába járás lehetőségei alapvető akadályokba ütköztek. Ezek egyike, hogy a tanulók legnagyobb része nálunk ugyancsak zsúfolt, *osztatlan* iskolába járt, ahol 6 osztály növendékeit egyszerre nem lehetett megfelelő oktatásban-nevelésben részesíteni.²⁶ 1869-ben — mint már említettük — 66,28% -os volt az iskolába járók aránya. 1884-ben a 6—12 éves gyermekeknek már 93,7% -a,²⁷ az 1906/7-es tanévben pedig a mindennapi elemi iskolai tan-köteleseknek (6—11 éves korosztály) 98,2% -a járt iskolába²⁸ a megyében. Még akkor is, ha az is-

méltó iskolásokat (12—14 éves korosztály) is beszámítjuk, az így kialakuló együttes arány a 97,47%-kal messze az országos szint (81,08%)²⁹ fölé emelkedik. Egyébként Zala megye kivételével a környező megyékről is hasonlóan irreális képet rajzolnak a felmérések. A tankötelesek ilyen arányban történő iskolába járatását azonban nem fogadhatjuk el teljesen objektívnek, mivel a tantermi akadályokon, a tanítóihiányon túl községek sorára vonatkozó bizonyítékaink vannak arra, hogy a gyermekek tekintélyes része csupán a tanév néhány hónapjában, vagy még ritkábban látogatható el az iskolába. Ennek legfőbb előidézője a kor társadalmának osztályviszonyaiból fakadó egyenlőtlenség, a nyomor, mely a családok igen nagy százalékát sújtotta és arra kényszerítette, hogy iskola helyett dolgozni küldje a gyermekeket az év nagyobb részében.

A népoktatási törvény kimondta, hogy „... Minden szülő, vagy gyám, ideértve azokat is, kiknek házában gyermekek mint mestertanítványok vagy háziszolgák tartatnak, kötelesek gyermekeiket, vagy gyámoltjait (ha nevelésökről a háznál vagy magánintézetben nem gondoskodtak) nyilvános iskolába járatni, életidejük 6. évének betöltésétől egész a 12., illetőleg a 15. év betöltéséig.”³⁰ A törvény ezen paragrafusának betartása a megye falvaiban szinte lehetetlen erőfeszítést kívánt.³¹ A foglalkozását nézve nagy többségében mezőgazdaságból élő,³² rossz vagyoni helyzetű lakosság jelentős részénél nélkülözhetetlen szükség volt a gyermekek munkájára. Vagy otthoni segítségre, vagy módosabb gazdánál állatok legeltetésére fogták be őket.

A századvég utolsó éveiben Külsővaton felvett iskolászéki elnökségi jegyzőkönyvek tartalma hihetően bizonyítja az iskolalátogatás akadályait. „... az iskolászéki elnökség minden év áprilisában abból a célból ülésezett, hogy a 10 éves koron túli gyermekeket felmentse a mindennapi iskolába járás alól.” A kérelmek indoka legtöbbször az, hogy „... miután a gyermekek átajában szegénysorsú szülők gyermekei lévén, kik, hogy téli ruházatuk legyen, kénytelenek nyár folyamán szolgáltatba állani.”³² A *szorgalmi időt* a törvény „faluhelyen éven át legalább nyolcz, városban legalább kilencz hónapban” állapítja meg.³³ Mivel a gyermekekre a legnagyobb munkaidőben, az őszi és a tavaszi hónapokban volt leginkább szükség, ezért a szorgalmi idő természetesen sokszor megrövidült. Ez olvasható ki abból az 1881-ben készült összeírásból is, mely Veszprém megye hat katolikus tankerületéhez tartozó iskoláinak jelentősebb adatait tartalmazza.³⁴ A falusi iskolák több mint fele október végén, november elején kezd a tanévet, és a tanítási idő csak húsvétig, vagy Szt. György-napig tart. Indokolt tehát a kételkedésünk a hivatalos statisztikák felfelé kerekített számadatait vizsgálva.

AZ OKTATÁS MINŐSÉGE

Eötvös a népoktatással a polgári átalakulást, a haladást kívánta szolgálni, s ennek érdekében úgy határozta meg a tanítandó tárgyak sorát és a

velük kapcsolatos módszereket, hogy azok a korszerű igényeknek, a gyakorlati életre nevelés céljainak megfeleljenek. Az 1869-ben kiadott tanterv, mely 1905-ig szolgált irányul, lényegében ezeket a törekvéseket foglalta magában. Azonban a fentebb hivatkozott okok és a felekezetek mind nagyobb mértékű szabad befolyása az oktatásra, bénította a haladó elképzelések megvalósítását. Ebben a folyamatban meghatározó volt az Apponyi Albert által szerkesztett, 1907-ben kibocsátott törvény.³⁵ Általános volt az a gyakorlat, hogy a felekezeti iskolák számára a fenntartó egyházak külön tanterveket adtak ki. Ezek több területen alacsonyabb követelményeket szabtak meg az állami tantervénel. Ezzel összefüggően a tanítás lazaságára sok lehangoló példát találunk a múlt század végéről és a XX. század elejéről származó különböző tanügyi jelentésekben. „...hiányos a felszerelés, nincs tanmenet, ... nem tartottak két vizsgát, nem végezték el a tananyagot...” olvashatjuk a mezőlaki református iskoláról ez idő tájt.³⁶ Elgondolkozatóbb a kép, ha figyelembe vesszük, hogy ez az iskola a környező falvak iskoláihoz viszonyítva jól ellátottnak tartott.³⁷ Az 1905-ös új népiskolai tanterv és utasítás haladó pedagógiai—módszertani törekvéseket tartalmazott, követelményeinek betartását azonban az adott feltételek mellett nem lehetett eredményesen véghezvinni.

Tárgyalt korszakunk egész időszakára elmondhatjuk, hogy az *első osztályba beiratkozott tanulók jelentős része nem végezte el a népiskola ötödik, hatodik osztályait*, így a többség azután, hogy írni-olvasni, számolni megtanult, lemorzsolódott. Alapos hit-és erkölcsi oktatásban minden beiratott részesült, de mivel a természettudományos tárgyakat ötödik és hatodik osztályban tanították, a gyermekek nagy része változatlanul nem kapott ilyen ismereteket.³⁸ Erre vonatkozóan érdemes idézni a városi katolikus iskola felvételi naplójának adatait az 1892—93-as tanévből. 405 tanulót írtak ekkor be, közülük 130-at elsőbe, 93-at második-harmadik osztályba, s csupán 65 tanulót a negyedik-ötödik-hatodik osztályba.³⁹ Ebben a képhez szorosan beletartozott még a bukások magas számaránya.⁴⁰ Nyilvánvaló tehát, hogy az oktatás valódi minőségét, azaz a hat osztály elvégzését feltételező tankötelezettség kimutatását nem alapozhatjuk csak a korabeli hivatalos statisztikák számadataira. Ezekben általában a népesség írni-olvasni tudása, az iskolák működési ideje, esetleg a mulasztások száma szerepel. Ennél fogva a megyei és országos helyzet korrektt összehasonlítására csekély lehetőség adódik.

A TANÍTÓKRÓL

Falusi népiskoláinkról szólva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tanítókat sem, akik nemcsak az iskolák életének, de a falu társadalmának is jellegzetes formálói voltak. Tevékenységük sokrétű volt, az iskolai munkán kívül számtalan feladatot kellett ellátniuk. Azonban munkájukhoz képest anyagi és erkölcsi megbecsülésük gyakran

A magyar királyi vallás és közoktatásügyi ministertől

53390 *de. n. n.*

Kinverem Ont a herendi állami elemi népiskolához évi meggyezés (400) forint fizetés és a szabályszerű lakber vagy szabad lakásból álló illetményekkel rendelés tanítóvá oly kikötéssel, hogy az országos tanítóv nyugdíjintézetbe rendszeres tagként felépíti tartozik.

Azról örvendetes tudomásul oly felhívással értesitem, hogy a hivatali eskü letétele végett Kémpis vármegyés kir. tanfelügyelőjéről jelentkezések és ennek megtörténte után állomását haladéktalanul foglalja el.

Illetményeinek utalványozásos iránt egyidejűleg intézkedtem.

Budapest, 1895. évi október hó 16^{án}

J.

Czuczay Gyula *oktató tanító tanár*

2. ábra. Tanítói kinevezés 1895-ből
Abb. 2. Lehrer-Ernenennungsurkunde 1895

elmaradt a kívánatos mértéktől. Korszakunkban a tanítók száma fokozatosan növekedett. Ez a létszámbeli gyarapodás nem látványosan valósult meg, mégis jelentős az e téren végbement változás. 1869-ben 267 iskolában 367 tanító, 1884-ben 299 iskolában 415⁴¹, 1907/8-ban 304 iskolában 474⁴², és 1912/13-ban 309 elemi mindennapi iskolában összesen 503 tanító tanított.⁴³ Minőségi javulás jegei tapasztalhatók a képesítések tekintetében is. Az 1897/98-as tanévben Veszprém megye 448 néptanítója közül már 404, 1907/8-ban pedig 474 tanító közül 458 rendelkezett oklevéllel.⁴⁴ A képesítés nélküli tanítókat általában ott foglalkoztatták, ahol a fizetés nem érte el a 300 forintos minimumot sem.

Az 1868. évi népoktatási törvény életbe lépése előtt a tanítók *illetményeiket* nem egységes szempontok szerint és nem is rendszeresen kapták meg az iskolafenntartó felekezetektől. A néptanítók fizetése körüli anarchia felszámolására a törvény 142. paragrafusa szabott irányt. Leszö-

gezte, hogy a helyi viszonyok figyelembevételével az iskolaszékek kötelessége megállapítani a tanító illetményét: „... azonban tisztos lakáson és legalább egy negyed holdnyi kerten kívül is, a fizetés” nem lehetett kevesebb, „... mint: az elemi népiskolai rendes tanítóé 300 frt, az elemi népiskolai segédtanítóé 200 frt.” 1869-ben az országos átlagjövedelem 208,87, Veszprém megyében 181,81 osztrák értékű forint volt. Vas 187,09, Somogy 194,33 és Zala megye 194,50 forintos átlagához képest nálunk elég alacsony volt a tanítói fizetés.⁴⁵ A kedvezőtlen helyzet a későbbiekben nem túl sokat változott, mivel a felekezeti iskoláknál a kötelező előírásoknak gyakran nem szereztek érvényt.⁴⁶ A segédtanítók különösen rossz helyzetben voltak. Nem csoda hát, ha nagyon gyakoriak voltak a béremeléssel kapcsolatos kérelmek, panaszok. A tanítói illetményeket érintő érdemleges országos intézkedésekre csak 1893-ban került sor, amikor is törvény intézkedett a községi felekezeti iskolákban működő taní-

3. ábra. Gáspár Frigyes tanítói oklevele 1899-ből

Abb. 3. Das Diplom des Schullehrers Frigyes Gáspár 1899

tók és tanítónők fizetésének rendezéséről.⁴⁷ Nem hozott gyökeres változást, csupán az 1868-as népoktatási törvény 142. paragrafusának garantált végrehajtását. Ugyanakkor szabályozta a termés és készpénzfizetés rendjét és bevezette a kötelező ötödéves korpótléket (50 forint), ami jelentős előrelépés volt. Ilyen volt továbbá az is, hogy a terményeket nem a tanítónak, hanem a fenntartó hatóságoknak kellett beszedni, a készpénzfizetést pedig havonként vagy negyedévenként kellett folyósítani.⁴⁸ A kántori jövedelmet ezúttal sem választották le. Érdemes megnézni a tanítói jövedelem alakulását egy megyei példán, s legjobb ott, ahol a három legnagyobb felekezet — a katolikus, református és evangélikus — közötti, a tanítók fizetésével kapcsolatos különbség lemérhető. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 29751/1893. sz. rendeletére 1893. december 29-én felvett jegyzőkönyv szerint a mezőlaki *katolikus* iskolában (felvett jegyzőkönyv szerint) a kántortanító jövedelme a következő volt.⁴⁹

„I. Tisztán tanítói javadalom:

a) Tandij 50 mindennapi tanköteles után a szülők által fizetve á 50 kr.	25 frt.
b) Tandij átlag 25 mindennapi iskolaköteles után (gazdasági cselédek gyermekei) á 1 frt.	25 frt.
c) Ismétlősök oktatásáért a község pénztárából	3 frt.
d) Békási község ismétlősök után á 50 kr.	5 frt.

II. Tisztán kántori javadalom, a stóla értéke

12 frt.

III. Közös kántori és tanítói javadalom:

a) 6 kh. föld tiszta jövedelme	37 frt. 29 kr.
b) 1/4 mérő rozs gabona fejében átlag 52 pár után (összesen 13 mérő, á 2 frt. 50 kr.)	32 frt. 50 kr.
c) Pár pénz minden pártól átlag 52 pár után á 52 kr.	27 frt. 04 kr.
d) Fapénz 50 mindennapi tanköteles után a szülők által á 50 kr.	25 frt.
e) Fapénz a gazdasági cselédek mindennapi iskolaköteles gyermekei után (25 gyermek) á 50 kr.	12 frt. 50 kr.
f) 1 öl tűzifa szállítással, felvágás nélkül a békási hivektől	14 frt.
g) Kegyúri adomány a méltóságos Eszterházy családtól	40 frt.
h) A nyáradi plébániától 200 frt. alapítványi tőke 7% -a	14 frt.

Osszesen: 272 frt. 33 kr.

Az egyszobás lakás és a melléképületek nem számítanak a javadalomba. Az iskolát a tanító fűteti, a d., e., f. pontok alapján.

Az idézett jegyzőkönyv a *református* kántortanító jövedelmét az alábbiakban állapítja meg:

I. Tisztán tanítói javadalom:

a) Tandijban átlag 130 mindennapi tanköteles után a szülők által fizetve á 40 kr.	52 frt.
b) 130 mindennapi tanköteles után, a szülők által fizetve 1/4 mérő őszi gabona, melyből 10 1/2 mérő búza, 22 mérő pedig rozs. A búza átlagértéke 4 frt., a rozsé 2 frt. 50 kr.	42 frt.
c) Ismétlők oktatásáért a község pénztárából	55 frt.

II. Tisztán kántori javadalomnak csupán a stóla tekintendő, átlagos évi értéke

20 frt.

III. A közös kántori és tanítói javadalom:

a) A javadalmazáshoz kötött földbirtok catasteri tiszta jövedelme	63 frt. 74 kr.
b) A tanító kereseti adóját kivéve, minden egyéb adóját az ingatlanoknak a gyülekezet fizetvén, e címen javadalomképp felszámítható	23 frt.
c) Készpénz fizetés	20 frt.
d) Minden gazda, akár egész, akár fél telkes, tartozik évenként 1/4 mérő búzát fizetni, mely gazdák átlagos száma szerint ennek értéke	56 frt.
e) A díjlevélben érintett természetbeni közmunka, valamint a kendermagvetés helyett évenként	49 frt.
f) 4 öl tűzifa meghordás és felvágatással együtt á 15 frt.	60 frt.
g) 8-szori malomfuvar	8 frt.

Osszesen: 448 frt. 74 kr.

A két szobából álló lakás (mellékhelyiségekkel) nem számíttatik a javadalomba. Az iskola fűtése a tankötelesek által naponként viendő darab fákkal történik. (Megjegyzendő, hogy a 22 mérő rozs ára — 55 frt. — nem szerepel a kimutatásban).

Az *evangélikus* kántortanító fizetése:

I. Tisztán tanítói javadalom:

a) Tandij átlag 40 mindennapi tanköteles után a szülők által fizetve á 50 kr.-al	20 frt.
b) Ismétlők oktatásáért a község pénztárából	5 frt.

II. Tisztán kántori javadalmazás címén a tanítónak semmi jövedelme nincs.

A közös kántori és tanítói javadalmazás a következő:

a) A javadalmazáshoz kötött

Leltár
Fegyverek.

A mezőlaki református iskolában meglevő társas tárgyak-
ról:

I.

1. Magyar nyelvű kézikönyv
2. Magyar nyelvű kézikönyv a helyi történelemről
3. Névtábla gyűjteménye.
4. Országos és helyi hírlapok (falikönyv)
5. Névtábla táblái.
6. Császárság térképe.
7. Magyarország falai térképe magyar beosztással.
8. Európa falai térképe
9. Történelmi képek.
10. Földrajz (2 db.) magyar és német.
11. Ásvány és kőzet gyűjtemény.
12. Védő- és kőzet gyűjtemény.
13. Álló és mozgó tárgyak.
14. Háttérkép.
15. Leírásos könyv.
16. Háttérkép
17. Földrajz mintája (falikönyv)
18. Névtábla.
19. Háttérkép (falikönyv)
20. Kovas és ásvány gyűjtemény.
21. Ásványtani kislexikon és képek
22. Névtábla.

4. ábra. A mezőlaki református iskola leltára 1910-ből

Abb. 4. Das Inventar ab 1910 der reformierten Schule zu Mezölak

NÉPOKTATÁSUNK
A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN

földbirtok catasteri tiszta jövedelme	16 frt. 55 kr.
b) Ezen földbirtok összes föld és egyéb adóját a gyülekezet fizetvén ez javadalmazásképp felszámítandó	6 frt. 72 kr.
c) A földbirtok megmunkálása holdanként becslés útján 7 frttal 3 hold után összesen	21 frt.
d) 1 hold földnek megtrágyázása	8 frt.
e) Készpénz az egyház községeitől	100 frt.
f) 18 mérő búza á 4 frt.	72 frt.
g) 18 mérő rozs á 2 frt. 50 kr.	45 frt.
h) 4 öl tűzifa megszállítással s felvágatással együtt á 15 frt.	60 frt.
Osszesen:	354 frt. 27 kr.

Nem számítatik a javadalomba a 2 szobás mellékhelyiséges lakás. Az iskolát az egyház-község fűteti."

Összevetve a három felekezet tanítójának jövedelmét, megállapíthatjuk, hogy a református tanító fizetése volt a legmagasabb, utána következett az evangélikus tanítóé. A katolikus iskola kántortanítója viszont nem kapta meg a 300 forintot sem. Az igaz, hogy a református felekezet képezte a faluban a többséget, de nem csupán ez az oka a tanító 448 frt. 74 krajcáros fizetésének. Vizsgálódásaink arra engednek következtetni, hogy a reformátusok általában többet áldoztak a tanításra, mint a többi felekezet.

Az 1893. évi XXVI. tc. csak rész megoldást jelentett a tanítók fizetésével kapcsolatban. Az 1907-es Apponyi-féle törvények lényegesebb intézkedéseket tartalmaztak, melyek sokat segítettek a magyar tanítóság egzisztenciális helyzetén. Természetesen még ezek után is szüksége volt a tanítók nagy részének arra, hogy egyéb forrásokból, pl. helyettesítésekből, egyházi funkciók ellátásából próbálják anyagi helyzetüket kedvezőbbé tenni.

Tanítóink helyzetén kívántak enyhíteni a *tanítókörök*, egyletek, melyek megalakítását még a népoktatási törvény rendelte el. Ezek a testületek foglalkoztak a tanítók segélyezésével, de az érdekvédelem mellett fontos feladatnak tekintették a tanítók műveltségi szintjének emelését, az önművelés és a továbbképzés segítését is. Külön figyelmet érdemel ezek működésének felkutatása, tanulmányozása!

A fentiekben kísérletet tettünk a népoktatás dualizmus kori állapotainak érzékeltetésére néhány országos és megyei példa alapján. Ezekből egyértelműen kitűnt, hogy ez a fontos társadalom-, kultúrpolitikai kérdés milyen bonyolult volt és a gondok helyes megoldását milyen sok negatív tényező akadályozta. Igaz, született egy sor eredmény is, amely viszont még mindig kevés volt ahhoz, hogy igazi, korszerű szellemű, mindenkire egyformán kiterjedő, demokratikus népoktatásáról beszélhessünk. Ennek megvalósítását csak a Tanácsköztársaság, az első magyar proletárhatalom tűzhette ki célul.⁵⁰

Március 21-én a megyei közoktatásügyi politikai megbízott körlevelet intézett a megye összes iskolaigazgatójához, melyben az oktatásügy sűrűgős tennivalóit szögezte le. "... A fontos feladat első része az összes iskolák államosítása. Veszprém megyében szomorú volt eddig a kép. A megye közel 400 iskolájából 14 (tizennégy) volt állami intézet, a többi felekezeti volt, ahol mindent tanítottak, csak azt nem, amit kellett volna... Ez most megváltozik. Az iskolában azt tanítják majd, amire tényleg szükség van; hogy a proletárgyerekek a tudás fegyverével ellátva léphessenek ki az életbe.

Az intézőbizottság megbízottakat küld ki a megyébe, azonkívül minden járásban két-két tanító megbízást kap az államosítás közvetlen végrehajtására.

Vértessy Gyula, volt tanfelügyelő eltávozásával a Közoktatásügyi Népbizottság Iftene Gyula, volt szombathelyi segéd-tanfelügyelőt osztotta be a hivatalhoz. "... Az iskolák vezetőit további intézkedésig felhívom, hogy addig is, amíg más tankönyvek az iskola rendelkezésére nem állnak, az oktatás mindenütt a forradalom szellemében folyjon... A hazaszeretnek eddigi sablonos fogalmát pedig bele kell illeszteni az emberiség szeretetének szellemébe s a gyerekek lelkébe bele kell oltani az emberek egyenlőségének tudatát."⁵¹

Az újságokban március 31-én jelent meg a rendelet az iskolák államosításáról, amely egyben megszüntette a felekezeti iskolákat. A Vörös Zászló április 12-i száma pedig felhívta az iskolászékek, tanárok, tanítók, tanítónők, lelkeszek figyelmét, hogy "... hittant sem az iskolai tanító alatt, sem azon kívül az iskolában nem szabad tanítani."

Ezeket az intézkedéseket a megye településeinek jelentős részében örömmel üdvözölték és azonnal hozzákézdtek érvényesítésükhöz.⁵² Viszont több helyen — főleg a kicsi, önálló közigazgatással nem rendelkező községekben — gyakran késtek a rendeletek, így az ezekre való reagálás is lassabban történt meg.

A Tanácsköztársaság új viszonyai lényeges változást teremtettek a tanítóság helyzetében. Mindenekelőtt lehetővé tették, hogy az eddig többnyire háttérbe szorított néptanítók vezető szerephez jussanak, vagy fontos feladatokat lássanak el a szegény lakosság érdekében.

1919. április elsején megyeszerte megalakultak a járási, városi, falusi direktóriumok, munkás-, katona- és földműves dolgozók tanácsai. Tanítót választottak a direktórium elnökének: Bakonygyiróton Keller Antalt, Bakonybélben Matkovics Jenőt, Fenyőfőn Löw Györgyöt, Borzaváron Klampfer Józsefet.⁵³ De funkciót kaptak a többségében föld nélküli, napszámos parasztok, kisparasztok, iparosok által alkotott falusi vezetőségben is. Pl. Hajmáskéren Baráth Dénes, Monostorapátiban Babos Gyula, Kropf János, Badacsonytomajon Gombai Jolán, Balatonfüreden Fenyves József, Kővágóörsön Schwarz Ármin,

Jegyzőkönyv

a *Mencshely* i (város) (*Veszprém* vármegye,
veszprémi járás) *ref.* jellegű *demó* (fokozat stb.)
 intézet, átvételéről.

Alulírott bizottság megjelent a fentnevezett intézetnél és azt a tanácsköztársaság kezelésébe átvettek jelentette ki.

Az ingatlanok és ingók leltározását, valamint a személyi törzslapoknak és a tanulók kimutatásainak összeállítását fogatosította.

Mencshely, 1919 május hó 20. n.

Mencshely vármegyei iskola bizottság.
 városi falusi külön átvétele

Johann Juroz
 (Aláírások.)

Berecsky Géza
Mohács Ambrus
 (Aláírások.)

Eddigi vezetőszervek (iskolaszék, gondnokság stb.):

Ráczkői Béla
Lamputh Béla
 (Aláírások.)

(Aláírások.)

5. ábra. Allamosítási jegyzőkönyv a Tanácsköztársaság idejéből
 Abb. 5. Verstaatlichungs-Protokoll zur Zeit der Räterepublik

Borzaváron Egyed József, Külsővaton Balogh István, Noszlopon Kocsi Kálmán, Pulán Göndör Kálmán. S hogy ennél jóval többen voltak, arra kutatásaink adtak igazolást.⁵⁴ Ily módon sok tanító vált megyénkben is a néppel egybefonott forradalmárrá, nemcsak a gyermekek, hanem az egész falu népének vezetőjévé.

AZ ELLENFORRADALMI KORSZAK

Mindazok az eredmények, amelyek a társadalmi — politikai-gazdasági élet demokratikus és szocialista átalakítását szolgálták, a Tanácsköztársaság leverése után hamarosan megsemmisültek. Az iskolák államosításáról szóló rendeletet azonnal hatályon kívül helyezték, érvénytelenítették az összes tanügyi kinevezést, megkezdték a letartóztatásokat, üldözéseket, a tanítóság megfélemlítését.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter körleveltel intézett valamennyi közigazgatási bizottsághoz, tanfelügyelőhöz és tanfelügyelőségi kirendeltség vezetőjéhez, egyházi főhatósághoz, amelyben felszólította az illetékeseket, hogy tegyenek bűnvádi feljelentést azok ellen az állami, községi, egyesületi (társulati), magán elemi és önálló gazdasági népiskolai tanítók és tanítónők, szaktanítók, polgári iskolai tanítók ellen, akik a Tanácsköztársaság alatt bűncselekményt követtek el.

A bűnvádi feljelentésnek a következőket kellett tartalmaznia:

1. a bűncselekményt elkövető tanító, óvónő, tanárnő neve,
2. milyen beosztása volt a Tanácsköztársaság alatt,
3. hol tartózkodik.

A körleveltel pontosan megadta a feljelentés indokait: „... a volt proletárdiktatúra és a kommunizmus elveivel kapcsolatos bűncselekményekben bűnösök és így felterjesztendők mindazok, kik magukat a kommunizmus és a proletárdiktatúra rendszerével azonosították, annak létesítése, fenntartása, vagy visszaállítása érdekében működést fejtettek ki, vagy fejtenek ki, pl.: terrorizáltak, agitáltak, a régi — nem kommunisztikus érzelmű — tisztviselőkkel szemben erőszakoskodtak, fenyegetőztek, azokat helyükről eltávolították, rendes működési körüktől megfosztották, vagy megfosztani akarták, vagy erre az intézkedésre hivatottnak javaslatokat tettek...⁵⁵

A fegyelmi ügyek súlyosságától függött, hogy hol és milyen gyorsasággal folytatták le azokat. Az enyhébb eseteket az illetékes egyházi hatóságok tárgyalták, a különös indokúakat pedig az államügyészségekre továbbították.

A vizsgálati eredmények felől bizonyos esetekben a miniszter személyesen érdeklődött. Erre utal az 1920. július 11-én kelt levél. „... a zalavármegyei királyi Tanfelügyelőnek f. é. február 27-én az 1362/1920. szám alatt kelt összesítő jelentése alapján felhívom a Közigazgatási Bizottságot, hogy ... Göndör Kálmán pulai, Babos Gyula monostorapáti, Vázsonyi Izidor tapolcai,

Schwarz Ármín kövágóörsi... elemi iskolai tanítóknak a proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartása miatt a Közigazgatási Bizottság előtt lévő fegyelmi ügyeinek gyors lefolytatása iránt intézkedjen, ... s a hozott ítéleteket a vonatkozó vizsgálati iratokkal együtt hozzám terjessze fel...⁵⁶

A tanítókra kiszabott büntetések tartalmát meglehetősen kevés esetben lehetett rekonstruálni, mégis kivehető belőlük az ítéletek sokszor már sablonos indoka. Izgatásért ítélték 8 havi börtönre Gyurkovics István várpalotai tanítót,⁵⁷ ugyanezért Lauter Miksa⁵⁸ várpalotai tanító háromnapos fogházat, Neumann Sándor, volt vármegyei tanügyi politikai megbízott egyévi börtönbüntetést kapott.⁵⁹

A fehérterror fékevesztett dühe a legsúlyosabb büntetést Csaplár János devecseri tanítóra szabta, akit kötél általi halálra ítélték, és az ítélet rajta végre is hajtották.⁶⁰

A számonkérésnek persze nemcsak bebörtönzés volt a következménye. A tanítók közül sokat internáltak,⁶¹ valamint a legkisebb vétség bizonyítása már maga után vonta az állásuktól való megfosztást, az iskolák elhagyását. Hogy erre milyen sok esetben sor került, azt az 1919 végén — 1920-ban ugrásszerűen megnőtt tanítókeresés kellőképpen éreztette. Az újságokban megjelent pályázati hirdetésekben, ha távozás, vagy lemondás után kerestek új tanítót, nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy a fenti okok alapján üresedett meg az állás. Ebben teljesen biztosak akkor lehetünk, ha egy ilyen hirdetést össze tudunk kötni az adott helységben működött tanító fegyelmi iratainak a forrásjegyzékben már említett „sajátos” levéltári hiányával. Még 1919 szeptemberében kerestek tanítót Monostorapátiba⁶² Szentjakabfára,⁶³ Pulára,⁶⁴ 1920 januárjától Bakonyánára⁶⁵ Úrkútra,⁶⁶ Vinárra,⁶⁷ Városlődre,⁶⁸ Kislődre.⁶⁹ Tudunk arról is, hogy a Tanácsköztársaság leverése után a Badacsonyörsi tanítónak is el kellett hagynia az iskolát.⁷⁰

A nagyszámú tanítóeltávozás komoly gondot okozott az iskolai oktatásban, ezért a helyettesítések megszervezésére hamarosan intézkedéseket hoztak a hatóságok. Ezt adja közre a Veszprémi Hírlap 1919. szeptember 30-i számában megjelent cikk: „Mihogy megyénk több községének iskolájában azért szünetel az elemi oktatás, mert a tanítót a kommunizmus alatt tanúsított magatartásáért vizsgálati fogságba helyezték, ... miniszteri rendelkezés értelmében ... hogy a tanítás fennakadást ne szenvedjen, a vizsgálati, vagy fegyelmi eljárás alatt lévő tanítót ideiglenesen mással kell helyettesíteni. Ha ez az iskola-fenntartóknak módjában nem állana, kérheti az állami tanfelügyelőségtől ilyen helyettes tanító kirendelését, s ez esetben a helyettes-tanító díjazásától az iskolafenntartó mentesül.” Ugyanebből a lapból értesülünk arról, hogy menekült tanítót osztottak be a borszörcsöki és középiskolai katolikus, a mezőlaki evangélikus és katolikus, a csöglei, a noszlopi, a homokbödögi és a pápadercskei református iskolákhoz.⁷¹

A Tanácsköztársaság 133 napja mélyeséges rémületként maradt meg az iskolafenntartó hatóság-

gok tudatában. Minden erővel óvták magukat azoktól az emberektől, akiknél akárcsak gyanúként felvetődhetett a baloldali érzelműség vagy az ez iránt való szimpátia. A legtöbb pályázati felhívásban kritériumként teszik közzé, hogy csak azok a tanítók jelentkezhetnek, akik fegyelmi alatt nem állottak, és a kommunizmus alatti kifogástalan magaviseletüket községi és lelkesi bizonyítvánnyal igazolni tudják. Mindazok, akik igazoló bizonyítvánnyal nem rendelkeztek, nehéz sorsnak és küzdelmes éveknek nézhetek elébe.

ÚJ NÉPOKTATÁSI TORVÉNYEK, TANTERV

A Tanácsköztársaság leverését követően kialakult bel- és külpolitikai viszonyok sürgetővé tették az egész rendszer konszolidációját, így a neki megfelelő, 1919 előtti iskolarendszer restaurációja hamarosan megkezdődött. Ennek az egész folyamatnak jó keretet adott az úgynevezett „kultúrfelny program”, amelynek révén a népoktatás — a közép- és felsőoktatás, valamint a népművelés fejlesztésével együtt — a közműveltség emelésén túl az ellenforradalom érdekeit szolgáló nevelésre is jobb lehetőséget nyújtott.⁷²

Az iskolának rendkívüli módon megnőtt a jelentősége, amit csak erősített az a hivatalos elfogás, miszerint „a lefegyverzett ország igazoni védelmi tárcája a közoktatásügyi tárca.”⁷³

1921 őszén megjelent az ellenforradalom első népiskolai törvénye, amelynek az volt a célja, hogy növekedést idézzon elő a tankötelesek iskolalátogatásában. E törvény elsőként való elrendelésére azért volt nagy szükség, mert az egész népoktatás első világháború alatt tovább romlott helyzete legszembetűnőbben a tankötelezettség területén jelentkezett. Az 1920. évi népszámlálás és az 1920/21-es iskolai évi közoktatásügyi statisztika egybevetése alapján kiderült, hogy a 6—12 éves iskolakötelesek 17,2% -a, közel 200 ezer gyermek nem járt iskolába az országban. Ez a valóságban minden hatodik, tanköteles gyermeket érintett.

Környékünkön ez árnyaltabban jelentkezett, Somogyban 11,9, Vasban 5,8, Zalában 11,2, Veszprém megyében 6,1 százalékban.⁷⁴ Az ismétlődő iskolai tankötelesek mulasztása jóval nagyobb volt. Az idézett felmérés azt mutatja, hogy a 12—14 évesek 58,3% -a nem látogatta az iskolát az országban. Veszprém megyében ezek számaránya 39,3 százalékra tehető.⁷⁵ A fentiekkel függ össze, hogy még mindig magas volt az analfabéták száma, országos viszonylatban 15,2%. Nevezetesen háromszor akkora, mint Ausztriában és ötször annyi, mint a régi Csehországban! Somogy megyében 14,8, Vasban 9,8, Zalában 16,7, nálunk 11,6 százalék.⁷⁶

A mulasztásokkal természetesen együtt járt a *lemorzsolódás*, s ez alaposan lecsökkentette az elemi iskola felső osztályos növendékeinek számát. A 10—12 éves gyermekek otthoni foglalkoztatása, munkába állítása nem mutatott a korábbiakhoz képest kedvező változást. A mezőlaki református iskolaszék 1921 augusztusában a

közgazgatási bizottsághoz fordult, s kérte, hogy a mezőgazdasági foglalkozású lakosok nagyobb, IV—VI. osztályos gyermekeit mentsék fel a nyár eleji és a kora őszi hónapokban.⁷⁷ Súlyosabb helyzetről árulkodik a badacsonyi iskola 1920/21-es évi felvételi naplója. Az iskola 98 tanulója közül — legtöbbszörük vincellér vagy hónapos szőlőmunkás gyermeke — első osztályba 46, másodikba 25, harmadikba 18, negyedikbe 8, ötödik osztályba mindössze 1 gyermek járt. Hatodik osztályos tanulókat nem is említenek ebben az évben az iskolában.⁷⁸

A bakonytamási születésű Tatay Sándor „Meglepetéseim könyve” c. munkájában részletesen szól a mulasztások okairól. „A földművelő családok gyerekei kicsi korukban sem voltak szabaddok, az iskolából kilépve munka várta őket. Tarisznyájukban a könyvet, palatáblát felváltva egy karéj kenyér, és mentek legetetni, taposni a barázdát a még betanulatlan jószág előtt, ha szántottak. Kötelet teregetni aratáskor, fát húzkodni az erdőn télidőben, kinek hogy futotta erejéből. Volt, aki az elesett apa, vagy idősebb testvér helyére kellett beálljon idő előtt és el is maradtak az utolsó iskolai évek.” E türethetetlen állapotok felszámolása érdekében a tankötelezettség végrehajtását — melyet nem csupán a gyermek korától, hanem a 6 évfolyamos mindennapi és a 3 évfolyamos ismétlődő iskola elvégzésétől tettek függővé — *büntető szankciók* bevezetésével próbálták megoldani a törvény. Ezek közül a 600 koronás pénzbüntetés volt a legsúlyosabb. Belőle helyi megfontolások szerint szabhatott ki büntetést minden iskolaszék.⁷⁹ Mivel az iskolától való távolmaradásnak legtöbbször a nyomorúság⁸⁰ volt az oka, ezért a gondok ilyen módon való rendezése nem bizonyulhatott alkalmas megoldásnak. A hivatalos álláspont derül ki Veszprém megye királyi tanfelügyelőjének jegyzőkönyvéből, mely az 1922. májusában tett megyei látogatás alkalmából készült. A tanfelügyelő nem tartotta megfelelőnek a törvény eredményét a vármegye népiskoláiban. Ennek legfőbb okát abban látta, hogy a közigazgatási hatóságok — nevezetesen a községi elöljáróságok nem hajtották be az igazolatlan mulasztásokért kiszabott bírságokat. (Ugyanígy nem hajtották következetesen végre a tankötelesek egyébként kötelező év eleji összeírását sem.) A bírságok miatt felháborodott szülők a tanítókat hibáztatták. A lehangozó helyzetjelentésből kiolvasható, hogy hásvét óta a tanulóknak csak 40—50% -a látogatta az iskolát, az ismétlősök pedig egyáltalán nem jártak iskolába. Nem csoda, ha a tanfelügyelő konklúziója a következő lett: „Ilyen körülmények között — ebben a vármegyében teljesen lehetetlen felnevelni azt a nemzedéket, amely erkölcsösségével és törhetetlen hazafias érzésével hazánk újjáépítését elősegítse.”⁸¹ Mindezek ellenére az iskolalátogatás területén néhol születtek bizonyos eredmények, de azok elsősorban a munkájukat különösen lelkesen és önfeláldozóan végző tanítóknak voltak köszönhetőek. A padragi katolikus iskola tanítója többféle módon próbálkozott, hogy elérje minden iskolás korú tanuló mindennapos iskolába járását. A megintés, a

községhez fordulás nem használt. A cél érdekében a tanító saját leleményességére támaszkodott és minden tanulót otthonában meglátogatott. Ezután úgy osztotta be a tanítás rendjét, hogy az őszi és a tavaszi munkák idején a nagyok (V—VI. o.) csak délelőtt 10—13 óráig, a kicsik csak délután 13—16 óráig voltak iskolában. Így otthon is tudtak dolgozni és az iskolai munkában is részt vettek.⁸² Hozzátehetjük, hogy az ehhez hasonló esetek inkább csak kivételek.

Világossá vált, hogy a tankötelezettség végrehajtásához nem volt elég a nyilvántartás megszigorítása és a szülők felelősségre vonása. Továbbra is hiányoztak az alapvető objektív feltételek: egyfelől a lakosságnak az a megfelelő anyagi és kulturális szintje, ahol a népoktatásra általános az igény, másfelől a kellő mennyiségű iskola és tanerő. Az országban 1921-ben minimálisan 3500 tanteremre és 1750 tanítói lakásra volt szükség, amely szám később 5784 tanteremre és 2778 tanítólakásra emelkedett.⁸³ Megyénkben az 1921/22-es tanévben mindössze 318 volt az elemi iskolák száma, s ez természetesen kevés volt az igények kielégítéséhez. (Somogyban 443, Vasban 303, Zalában 364 iskola volt)⁸⁴ A megyei tanfelügyelőségnek komoly gondot okozott az 1922/23-as tanév előkészítése, mert jelentős volt az iskolahiány, vagy a nagy távolság miatt iskolától elzárt gyermekek száma. Ennek orvoslására 31 felekezeti iskolának és 2 uradalmi iskolának megfelelő tanteremmel való fejlesztésére és 12 új puszta iskola szervezésére indítottak akciót a vármegye területén. A megvalósulás azonban akadályokba ütközött, mert az érdekeltek többsége elzárkózott.⁸⁵

A meglévő iskolák zömének állapota, felszereltsége nem felelt meg a követelményeknek. Az 1920-as évek elején a padragi katolikus iskolában a következő körülmények között folyt a tanítás: „A tanterem bútorzatát régi szerkezetű, hosszú padok alkották, egy-egy kilenc gyermek számára készült. Ezekben 13—15 tanuló ült, hogy mindnyájan elférjenek. A tanítónak egy asztala és egy széke volt. A hat osztálynak a földgömbön, táblán, mértékeken, Magyarország és Európa térképén, s a történelmi képsorozaton kívül semmiféle szemléltetőeszköz nem volt.”⁸⁶ A hiányzó szemléltetőeszközök egy részét a tanító maga készítette el, (pl. az írás tanításánál felhasznált képeket) másik részüket pedig különböző módon pótolta. Központi segítséget nem kapott, ezért a tanulókkal színelőadásokat játszott, melyek bevételét a fizikai, kémia és a mértan tanításához nélkülözhetetlen eszközök vásárlására fordította. A minimális ismeretanyag elsajátítását tovább akadályozta a tanterem helytelen fekvése és szűk alapterülete. Ebben a helyzetben a hosszú padokkal csak egyféleképpen lehetett elférni, méghozzá úgy, hogy a tanulók jobb oldalról kapták a világítást. Ennek káros hatását a megyei tanfelügyelő is kénytelen volt megjegyezni az 1922-ben tett iskolalátogatás alkalmával. „Mivel pedig a tanteremnek különben nincs kellő világossága, különösen borús időben ezen állapot a tanulók szemének egészségére rendkívül káros.”⁸⁷ Az itt leírtakhoz hasonló

tett említést a badacsonytördemici iskola történetének írója is, aki az 1927-es év tanítási körülményeiről ezt jegyezte fel: „A tanítás két tanteremben folyt, mindegyik tanterem más-más helyen, velük egy fedél alatt a tanítói lakások. Az iskolahelyiségek köből épült, régi — 80—100 éves — épületekben voltak, nedves, dohos falakkal, elkopott padlóval. A kicsi ablakú tantermekben születte, nyikorgó padok voltak. Egy-egy padban 8—10 gyermek szorongott. Ezek közül ha csak egy is megmozdult, mozgott, nyikorgott ettől az egész pad.”⁸⁸

A népiskolai kép teljessé tételéhez hozzátartozik az iskolák *tanerővel* való ellátottsága is. A húszas években különösen — bár egész korszakunkra jellemző módon — rendkívül nagy volt az 1—2 tanerős osztatlan és részben osztott iskolák száma.

1925—26-ban az országban 6438 elemi mindennapi iskolából 49,7% osztatlan, 43,1% pedig részben osztott. Mindössze 7,2% -ot tett ki a teljesen osztott, azaz hattanítós elemi iskolák száma, amelyek elsősorban a városokban és a nagyobb községekben működtek.⁸⁹ Az iskolák legnagyobb része a megyében is egyosztályos, egytanítós osztatlan iskola volt. Még 1928-ban is a 317 elemi iskola közül 191 teljesen osztatlan, 75 iskola két tantermes — kéttanítós volt. Mindössze 36 három tanerős, illetve ennél nagyobb.⁹⁰ Ilyen körülmények között, ahol egy tanítónak kellett az I—VI. osztályt tanítani, elképzelhető, hogy milyen intenzitással folyhatott az oktatás-nevelés a többnyire túlszűfolt osztályterekben. Nemritka, hogy egy-egy osztályban 80, vagy annál is több tanuló szorongott és így az írás-olvasás-számolás elemeinél sokkal többet változatlanul nem tudtak a gyerekek elsajátítani.

ISKOLAÉPÍTÉS

Az iskolalátogatásra, a lemorzsolódásra s az osztatlan és osztott iskolákra vonatkozó adatok világosan megmutatták, hogy az ország még a háborút követő jó pár év elteltével is messze volt az 1868-as népiskolai törvény tényleges megvalósításától. A népoktatás riasztó elmaradottságán — a tankötelezettség megszigorításán túl — iskolaépítéssel próbált a kormány segíteni. Ez a jelentős, egész országot érintő akció gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter nevéhez fűződik, aki az 1926. VII. tc. megvalósításaként az iskolaépítést főként a külterületeken és a kisebb falvakban indította be. Az akciót az állam títustervekkel, segéllyel és kölcsönökkel támogatta. Közel hatezer tanterem és több mint két és fél ezer tanítólakás megépítését vették tervbe, amelynek csak egy része valósult meg, másik része üres propaganda maradt.

Vizsgálódásainknál zavaróan hatott az a körülmény, hogy a hivatalos jelentések a valós eredményeket bizonytalan fogalmakkal kódosították. Ily módon nehéz kibogozni megyénkhez vonatkozóan is az iskola, tanterem, objektum elnevezésből a ténylegesen bekövetkezett állapotváltozást.

sokat. Az tény, hogy — különösen a környező megyékkel összehasonlítva — az építkezés nem öltött figyelemreméltó méreteket. Ez persze adódott a megye — már hivatkozott — település-szerkezetéből is, vagyis abból, hogy nálunk nem volt annyira jellemző és olyan nagymérvű az aprófalvas és külterki települések aránya, mint pl. Vas, vagy Zala megyében.⁹¹

Mindemellett érdemes megnézni az 1928-ban kiadott statisztikai jelentést a már felépült, vagy épülő tantermekről és tanítói lakásokról. 1925 óta Veszprém megyében 38 tantermet és 22 tanítói lakást építettek, Vasban 71-et, illetve 43-at, Zalában a legtöbbet: 108 tantermet és 55 tanítói lakást.⁹²

A tantermi gyarapodás azonban nem elsősorban új iskolák építéséből adódott, hanem a zsúfoltság megszüntetése céljából, általában rossz épületek átalakítása révén. A kibővítés legtöbb esetben a római katolikus felekezeti iskolákat érintette, ami nem csupán ezek legnagyobb számából, hanem legelhanyagoltabb állapotából adódott.⁹³

A törvény életbe léptetését követő építkezési lendületet a 20-as évek végén kibontakozó gazdasági válság megtörte. A további szükséges 3000 objektum — mely a beiskolázás teljes megvalósítását célozta — már nem tudott felépülni. A szükségletekről szólva Kornis Gyulát, az ellenforradalmi rendszer jellegzetes kultúrpolitikusát és kultúrfilozófusát idézzük, aki e területet jellemezte a következőket mondta: „Ha valamennyi tanköteleseink iskolába járt volna, egyszerűen nem fértek volna el a tantermekben.”

Megyénkben még 1929-ből jelentettek új iskolák felavatásával kapcsolatos híreket. Kislődön, Bakonyánán, Bakonyzombathelyen és Balatonfőkajáron katolikus, Nemesvámoson új református iskoláról.⁹⁴ Az építkezés, bővítés üteme azonban jó időre nálunk is megállt.

AZ 1925-ÖS TANTERV

A népoktatás színvonalának javítását szolgálta az új népiskolai tanterv, melynek kibocsátására 1925-ben került sor. A tanterv bizonyos változásokat hozott a korábbi tantervekhez képest. Művelődési anyagában megpróbált valamelyest igazodni a kor magasabb műveltségi szintjéhez, a nevelési célok előtérbe helyezésével pedig alkalmassá tette a népiskolát a nacionalista, sovinszta érzelmek elmélyítésére. A trianoni békeszerződés után kialakult közhangulat erre egyébként jó alapot is teremtett. Az új tantervet áthatotta az 1919-ben kiadott rendeletnek a szelleme, az a törekvés, hogy a „népiskola alsó 4 osztályában a nemzet minden tagja megkapja azokat az ismereti és érzelmi elemeket, amelyekből később a nemzeti összetartás érzése, a nemzeti feladatok ismerete, a közös munkában való részvétel kifejlődhetik. . . Minden tárgy, de különösen a magyar nyelv, történelem és földrajz tanításában lehetünk nagy hatással a gyermekekre.”⁹⁵ A „nemzetnevelés” tantervi célkitűzésének a 20-as évek-re is jó példája a Veszprém megyei Iszkáz köz-

ségből származó Nagy László költőnk „Adok néktek aranyvesszőt” c. kötetének idézete: „Vizsgára a mutatópálcát virágkoszorúval befontuk, ezzel álltam a térkép elé mutogatva: »E rab föld mind az én hazám, s mondtam a verset.«”

A TANÍTÓKRÓL

A bevezetett változtatások megvalósításában a tanítóknak óriási szerep jutott, amelyet különböző továbbképzések, rendezvények alkalmával még tovább erősítettek. Erre példa az a nagygyűlés, amelyet Veszprém megye Általános Tanítóegyesülete a Magyar Nemzeti Szövetség, a Veszprém vármegyei Kultúregyesület, a MOVE és Levente egyesület támogatásával 1925. június 9-én tartott. Jirek Ferenc tanítóegyesületi elnök megnyitójában pártatlanságra, önzetlenségre, összetartásra és szeretetre buzdította a tanítósgot, „mert ennek kezében van a kultúra fegyvere a haza régi határainak visszaszerzésére”. Szokolszky Rezső királyi tanfelügyelő hozzászólásában kifejtette, hogy a „magyar haza őrállójává váltak a tanítók”, s üdvözölte a kultuszminiszternek ama kijelentését, hogy „a kultúrtárca honvédelmi tárca”. Rákos István királyi tanácsos a Magyar Tanítóegyesületek Országos Szövetségének elnöke pedig a németországi példára utalt, amikor elmondta, hogy „a magyar tanítónak nem lehet más feladata, mint a nép valláserkölcsi és hazafias nevelése”. Ezt követően dr. Kasay Sándor törvényszéki bíró, a veszprémi MOVE elnöke mondott lelkes beszédet a Levente-egyesületek nemzetképző hivatásáról. A Veszprémvármegye című politikai hetilap 1925. június 14-i számának tudósítója a következő megerősítéssel zárta le cikkét: „Mindehhez Veszprémvármegye tanítói is csatlakoztak.” A nemzet jövőjének sorsát kezükben tartó tanítóknak szigorú feltételekhez kellett igazodniuk, ha azt akarták, hogy megmaradjanak pozíciójukban, vagy hogy *álláshoz jussanak*. A levették oktatása például a tanítói állással együttjáró kötelesség volt, minden külön jutalmazás nélkül. Ezt a pályázati hirdetéseknel is kritériumként tüntették fel: „... levente ügyben működők előnyben részesülnek” — szöveg a Néptanítók Lapja 1927. augusztus 15-i számának felhívása. Annak a tanítónak, akinek elengedhetetlen volt, hogy álláshoz jusson, személyesen is be kellett mutatkoznia az iskolaszék egyházi és világi elnökeivel, továbbá az összes iskolaszéki tagnál. Ha a többséget sikerült biztosítani arról, hogy a gyermekek nevelését feddhetetlen jellemű, hazafias érzelmű, valláserkölcsi alapon megbízható tanító végzi majd, akkor jó eséllyel biztatott az állás megszerzése. Azt a nagyon sokrétű elvárást, amelyet a megelőlegezett bizalom fejében támasztottak az újonnan megválasztott tanítóval szemben, a kertai evangélikus kántortanító 1929. augusztus 25-én kelt díjlevele kimerítően részletezi.⁹⁶ Eszerint az iskolaszék tagjai a kántortanítóról elvárják, hogy „a) *mint tanító*, úgy a mindennapi, mint az ismétlődő iskolai tanköteles gyermekeinket az osztatlan, egy tanerős iskolánkban evangélikus anyaszentegyházunk és

magyar államunk törvényei és rendelkezései értelmében lelkiismeretesen, fáradhatatlan buzgósággal, kitartással és szeretettel eredményesen oktatja és tanítja, úgy a gyakorlati reál, valamint a hit-és erkölcstan, vallási ismeretekben az előírt előírások lelkiismeretes, pontos betartásával, Istentől nyert képességeinek teljes odaadásával, hitbuzgó evangélikus egyházi és magyar hazafias szellemben. A téli hónapokban hetenként legálább egyszer foglalkozik az iskolából kinőtt ifjúsággal ismereteik felújítása és a vallásérkölcsei, valamint a nemzeti hazafias szellem fejlesztése és fenntartása végett. b) *mint kántor*: általában minden egyházi funkcionál (istentisztelet, úrvacsora osztás, esketés, temetés, stb.) minden kántori teendőit buzgón teljesíti, a lelkész hivatali akadályoztatása esetén a tőle vett megbízásra az istentiszteleteket egyházi beszéd olvasásával, a temetéseket énekekkel és imával, áhítatos buzgósággal a hívek lelki épülésére elvégzi. c) *mint az egyházközség tisztviselője*: úgy az iskolában, mint az iskolán kívül a gyülekezet életében és körében a különféle belmissziói intézményekben, így különösen az ifjúsági egyesületben, úgy szintén énekkar szervezésben buzgó, építő belmissziói tevékenységet fejt ki, úgy közreműködő munkásságával, mint egyéniségével és példájával. d) *mint az egyházközség jegyzője*: úgy az anya, mint a filiákkal és fiókokkal együtt közös gyülekezet gyűlési jegyzőkönyveit vezeti, a reá bízott hivatalos teendőket az E. A. és főhatóságaink rendelkezései, a lelkész útmutatásai értelmében pontosan elintézi, szükség esetén az irodai teendőkben a lelkésznek segédkezik; az évi számadások, költségvetések és kivetések elkészítésében közreműködik, továbbá, mint anyagülekezeti kántor a fiók és szórvány helyeken felmerülő kántori teendőket ellátja, a filiákban szükség esetén a kántorságban helyettesít." Ennek fejében a következő díjak és járandóságok évenkénti pontos kiszolgáltatására és megfizetésére kötelezik magukat az iskolaszék tagjai:

1. a kántortanítói hivatal részére épült lakást összes mellék és gazdasági épületeivel, a hozzátartozó 985 négyszögöl beltelekkel és beltelki kerttel szabad használatra.
2. készpénz címen az anyaegyházközség pénztárából a régi 40 (negyven) K-nak megfelelő 46 (negyvenhat) P. 40 f.-t.
3. vasúti kisajátított 117 négyszögöl terület váltásdíj kamattérítés fejében a régi 15.40 K-nak megfelelő 17 (tizenhét) P. és 86 f.-t.
4. munkaváltság címen a féltelki birtok mindennemű kézimunkájának fejében a régi 20 (húsz) K-nak megfelelő 23 (huszonhárom) P. 20 f.-t, mellyel szemben a birtoknak mindennemű munkáját az eddigi gyakorlat szerint a kántortanító fogja tetetni.
5. az ismétlő tankötelesek oktatási díjatalánya fejében a gyülekezet pénztárából a régi 20 (húsz) K-nak megfelelő 23 (huszonhárom) pengő és 20 fillért.
6. gabonában 675 (hatszázhetvenöt) kg rozsot és 192 kg búzát.
7. szántó föld és rét címen haszonélvezetre féltelki állományú földet, mely a kertai katasz-

teri főkönyv 124 sz. birtokíve 15 kat. hold 1252 négyszögöl szántó és 2 kat. hold és 640 négyszögöl rét.

8. tűzifát 12 (tizenkettő m³), vagyis 3 (három) erdei öl jöminőségű keményhasábfát házhoz szállítva és felaprózva.
9. temetési stóla címen itthon és szórványokban egyaránt, imádságos temetésnél éppúgy, mint egyházi beszéddel tartott temetésnél 58 fillért; de a vidéki temetéseknél fuvert a felek tartoznak állítani (v. ö. d. alattival).
10. karácsony, húsvét és pünkösd ünnepén erszény jövedelmet.
11. örlendő gabonájának vidékünk valamelyik malmába évenként kétszer el és haza szállítását.
12. a tanítói értekezletekre évenként kétszer fuvert és napidíjat a politikai község, esetleg az egyházközség pénztárából."

(Ezután az adók megosztásáról írnak.)

„*Megjegyzés*: a megválasztott kántortanító javára a megfelelő fizetési osztályfokozat szerint törvényes tanítói államsegélyt az iskolafenntartó egyházközség a vallás- és közoktatásügyi minisztériumtól kérelmezni fogja." Amint ebből a díjlevélből kiderül, a kertai evangélikus egyházközség a tanítótól elvárt számtalan szolgáltatást a körülményekhez képest korrektül igyekezett honorálni. Süle Sándor tanító visszaemlékezése szerint ez a gyakorlatban is többnyire így valósult meg.

Ehhez hasonló esetekre van még néhány példa a megyében, jó néhányszor azonban az ellenkezője történt, ha a tanítói kérések teljesítéséről volt szó. A badacsonytördemici katolikus iskolában a kezdő tanító fizetése 1927-ben 144 pengő volt. Mivel a község állandó pénzihiánnyal küzdött, így a tanító a neki járó juttatásokat csak rendszeresen kapta meg. A lakbérét hat éven keresztül nem fizették ki. A biztos havi jövedelmet a 129,60 pengős állami illetmény jelentette. Ebből az albérlet kifizetése után megélhetésre, ruházatra, művelődési igények kielégítésére elég kicsi összeg jutott.¹⁷ Mindannyiunk előtt ismertek azok a képek, melyeket íróink oly sokszor tártak előnk a falusi néptanítókról. A „rossz anyagi körülmények között élő, megalázott helyzetű” jelzők különösen a felekezeti iskolák tanítóira illettek. Megvizsgáltuk a veszprémi egyházmegyéhez tartozó katolikus tanítók járandóságát 1932-ben. 246 plebánia jelentése azt mutatta, hogy mindössze 92 helyen kapták meg a tanítók rendesen a járandóságukat. A többi esetben csak hiányosan, megkésve, vagy egyáltalán nem rendezték el az őket megillető javakat.¹⁸

A tanítók *jogos panaszainak orvoslását* kérő beadványok, levelek óriási tömege végig jellemezte korszakunkat. Elmaradt járandóság ügyében hozott véghatározatot Veszprém vármegye közigazgatási bizottságának népoktatásügyi albizottsága 1935. július 10-én. Bencsik Géza káptalanfői lakos, Bencsik Zoltán ösküi r. kat. elemi iskolai tanító örököse azzal a panasszal fordult a bizottsághoz, hogy a nevezett iskola fenntartója a volt tanító helyi javadalmából még 378 P készpénzzel tartozik, s kérte annak behajtását. A köz-

igazgatási bizottság jogosnak találta a panaszt és az összeg három hónapon belül történő kiutalására kötelezte az ösküi r. katolikus egyházközséget.⁹⁹

A nórápi református iskola tanítónőjének rendezetlen körülményeiről olvashatunk abban a levélben, melyet a királyi tanfelügyelő írt a járási főszolgabírónak Pápára. „Értesítem főszolgabíró urat, hogy az 1907. XXVII. t. c. 30. §-a szerint az iskolaszék elnöke tartozik minden tanítóváltozást 15 napon belül a kir. tanfelügyelőnek bejelenteni. Zsedényi Irén volt nórápi ref. tanítónő alkalmazását az ottani iskolaszék elnöke egyáltalában nem jelentette be. Későbbi bejelentés szerint a tanítónő 1930. évi szeptember hó 5-től kezdve alkalmaztatott, de erről csak közvetett úton 1932. dec. hó 4-én értesült hivatalom. Ekkor felhívtam az iskolaszéket a szükséges okmányok betérjesztésére, de egészen 1933. október 25-ig tartott, míg minden okmány beérkezte után a tanítónőt eskü letételére felhívhattam.”¹⁰⁰ Nem csoda, ha a tanítónőt, akinek munkájával egyébként meg voltak elégedve, a következő évben már nem találjuk Nórápon.

Rengeteg panaszos levelet küldtek be a pedagógusok nyugdíjilletményük rendezése, helyesbítése, családi pótlék stb. kiutalása ügyében.

Nemegyszer évekig kellett levelezniük a megfelelő hatóságokkal annak érdekében, hogy kérésüknek helyt adjanak. Kedvezőtlen anyagi körülményeik következményeként a nyugdíjaskor még szerényebb megélhetést jelentett,¹⁰¹ noha évtizedekig tartó szolgálatuk alatt az értelmi nevelésen túl sokszor a családnál is többet nyújtottak a falusi gyermekek számára. A hivatásszeretet, sokuk népi származása ösztönző erőt adott abban a jelentős munkában, melyet a falvak lakóinak kulturális felemelkedése érdekében tettek.

TOVÁBBI ADALÉKOK A 30—40-ES ÉVEKBŐL

A népoktatás területén a 30—40-es évek nem hoztak lényeges változást. Mivel a rendszerben a 20-as évek ellenforradalmi politikája folytatódott szervesen tovább, a neveléspolitikának most is fontos szerep jutott a tömegek összefogásában, a „nemzeti egység” megteremtésében. Az iskolákban a nevelés célja az volt, hogy elmélyítsék a tanulók hazafias és vallásos érzelmeit és megértessék, elfogadtassák velük szüleik és a maguk társadalmi helyzetét. A gazdasági válság a falusi lakosság zömét, a szegény, nincstelen réteget sújtotta leginkább. A nehéz terhek és az alacsony

6. ábra. A mezőlaki római katolikus iskola belseje az 1930-as években

Abb. 6. Der Innenraum der katholischen Schule zu Mezölak in den 1930-er Jahren

7. ábra. A csöglei református iskola 1. számú tanterme az 1930-as években

Abb. 7. Der Lehrsaal Nummer 1. in den 1930-er Jahren in der reformierten Schule zu Csögle

bérek következtében még mindig nagyfokú volt a cselédek elvándorlása,¹⁰² a kisparasztokra pedig a magas adóterhek gondja nehezedett. Az iskolába járást most is azok az akadályok nehezítették, amelyeket már jól ismerünk a korábbi évtizedekből. Nem meglepő az alábbi visszaemlékezések idézete; „Iskolából sokszor kikért apám, ha a malacokat szoktattuk a kondához. Ilyenkor én futkostam a kanász helyett. Mikor a kiscsikó először ment anyjával a mezőre, én kísérgettem. A pásztorkodás kitöltötte egész nyaramat. Ősszel a délutánok is evvel teltek el a havasesőig. Szép és kegyetlen sors volt a pásztorkodás. Hóban, hidegben, esőben mennem kellett.”¹⁰³

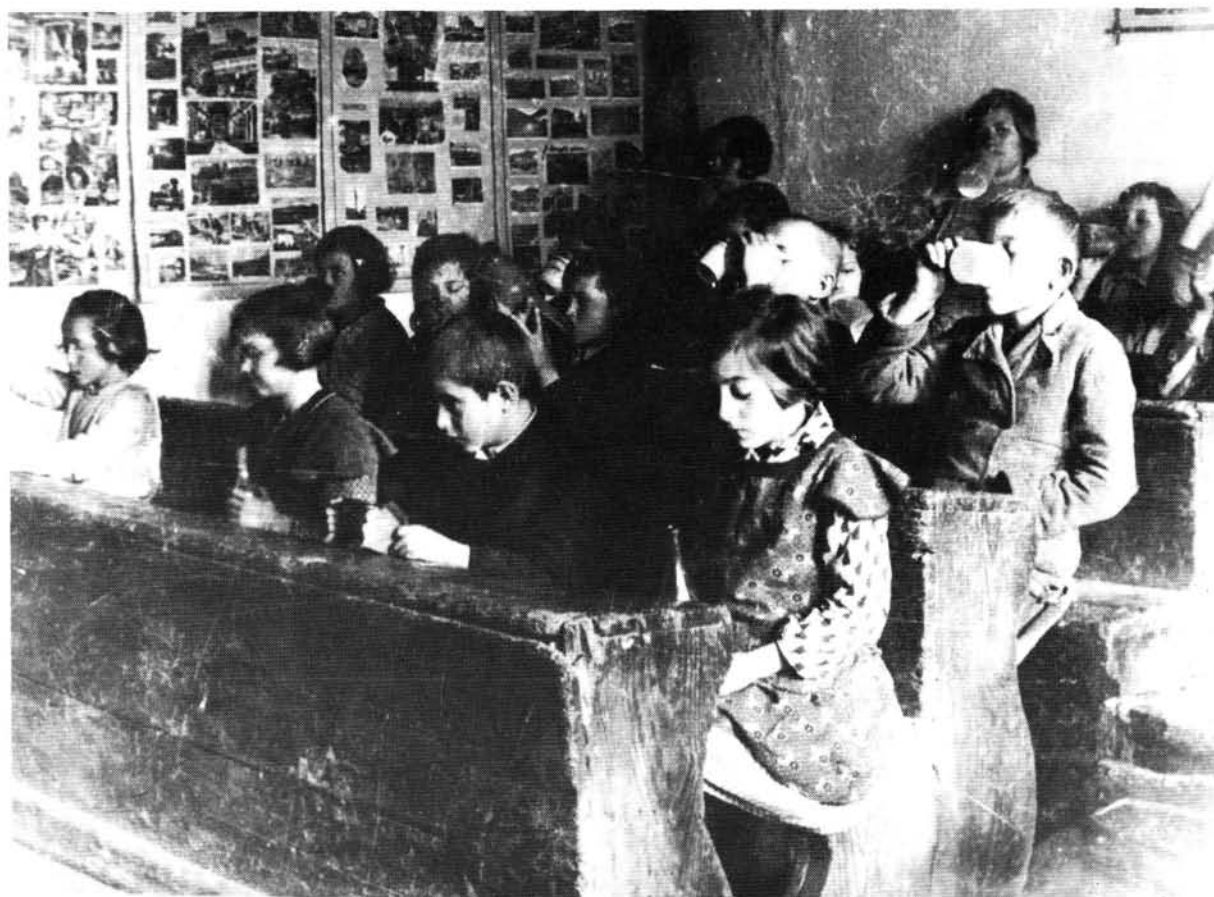
Somlyó Dezső badacsonytördemici tanító ezt tapasztalta a 30-as években. „Egyszer tél idején egy szőlőbirtokos sokgyermekes vincellérjének illetménylakásában láttam: deszkapriccsen, rongyokkal letakart szalmán feküdt 3–4 iskoláskorú gyermek, gyéren betakarva. Nem voltak betegek, nem is aludtak, hisz világos nappal volt. Azért feküdtek csak, mert ruha- és cipőhiány miatt a szobában is megfáztak volna. A szoba hat rekeszű szimpla ablakán csak három rekeszben volt üveg, — szép jégvirágos — a másik három papír helyettesítette az üveget. A gyermekek iskolai mulasztását bőségesen igazolva láttam...”

„Nyomorúságos volt az élet falun. Legtöbb gyermek foltos ruhában, mezítláb jött iskolába. Sokszor kérték a szülők, hogy a gyermekek 9-re jöhessenek iskolába, mert addig az állatokat kellett őrizniük. Emiatt a tanítónak gyakran kellett cserélgetni az órákat, mert a nagyok később kezdtek. Olyan is előfordult, hogy délben elkérték a gyermekeket, hogy ebédet vihessenek. Máskor a 3–4 éves gyermek is eljött az iskolába, ahol a tanító régi tankönyvet, cérnát adott nekik, amivel elfoglalták magukat. Így az iskola volt egyúttal az óvoda...” — emlékezett vissza Hegyi Lajos, a balatonhenyei református iskola nyugalmazott igazgatója, a Veszprém vármegyei Református Egyházkerület volt tanulmányi felügyelője.

Mint láttuk, a gyermekek munkájára változtatlanul szükség volt, így továbbra is nagy méreteket öltött a hiányzás, és a tankötelezettség meghosszabbítására is igen gyakran sor került. 1931 után már nem készült országos kimutatás az iskolába járó és nem járó tanköteles tanulókról. E tekintetben számszerű anyaggal megyénkben sem szolgálhatunk. Azonban a fenti példák, valamint az iskolai mulasztási naplók adatai kellőképpen érzékeltetik az oktató munka e súlyos akadályát. Kiemelve a bakonyszentiváni r. katolikus elemi

iskola osztálykönyvét az 1930—31-es tanévből, azonnal megértjük az oly gyakran emlegetett mondást: a tanító nem annyit tanít, amennyit akar, hanem amennyit tud. A jelzett évben 36 tanulót írtak be az I—III. osztályba, közülük 17-et elsőbe, 11-et másodikba, 8-at harmadikba. Az elsősöknél gyakran 12, 22, 24; a másodikosoknál 20—30—32; a harmadikosoknál 10-en felüli fél napi mulasztást írtak be havonta a naplóba. Az apák 70—80% -a pásztor, illetve földműves foglalkozású volt.¹⁰⁴ Az iparosok—kereskedők gyermekei kevesebbet, 4—8 félnapot hiányoztak általában. A tankötelezettség végrehajtásának fent ismertetett akadályai további objektív nehézségekkel párosultak. Még mindig igen súlyos bajokat okozott az iskolák hiánya, zsúfoltsága és rossz felszereltsége, valamint a tanterem nagy részének ócska, leromlott állapota.¹⁰⁵ A 30-as évek elejétől az ellenforradalmi rendszer összeomlásáig igen kevés népiskola épült fel az országban. 1938-ban Veszprém megyében mindössze 322 volt az elemi iskolák száma,¹⁰⁶ csak ötlet több mint 10 évvel azelőtt. Néhány új tanterem felépítésére ugyan sor került,¹⁰⁷ azonban a megye kisebb településein többnyire változatlanul mostoha viszonyok jellemezték az oktató-nevelő

munkát. 1942 január 23-án a városi iskolaszéki elnök a következő¹⁰⁸ jelentést írta a tanfelügyelőnek. „Mély tisztelettel jelentem Nagyságodnak, hogy a városi elemi iskolánál a nagyfokú hideg és tömeges megbetegedések miatt kénytelen voltam az I—II. kisebbségi tagozatban heti szünetet elrendelni. Mióta ugyanis egyre fokozottabb hidegek álltak be, sőt a legutóbbi 25—28 fokos hidegekben a tönkrement, rossz kályhák, elkorhadt ablakok és ajtók mellett az iskola két tantermében a hőmérséklet állandóan a 0 fok alatt volt, és ennek következtében a kisebb gyermekek sorban betegedtek meg. Egy gyermek a kemény tél miatt és az iskolában történt hűlés következtében súlyos betegen fekszik a kórházban, többeket magas lázzal otthon ápolnak. A szülők állandó panasszal jöttek, hogy a gyermekek nap-nap után agyonfázva érkeznek meg az iskolából. Saját magam is meggyőződtem többször erről. Ennek a túrhetetlen állapotnak pedig jórészben az az oka, hogy a politikai község, mint iskolafenntartó nem tudja évről-évre a szükséges tatarozási és javítási munkálatokat elvégeztetni, mert az erre a célra beállított költségvetési összegeket a vármegyei számvevőség ismétlenül törölte. Tönkrement, kiégett, lyukas

8. ábra. Iskolatej-akció Kertán 1928-ban

Abb. 8. Schulmilch-Aktion im Jahre 1928 zu Kerta

9. ábra. Iskolai csoportkép Nagyvázsönyből az 1928—29-es tanévben

Abb. 9. Schülergruppenbild in Nagyvázsöny im Jahre 1928—1929

kályhák, elkorhadt ablakkeretek és szárnyak, rosszul záró ajtók mellett még ha jó kályhák lennének, akkor sem lehetne a tantermet befűteni. Maguk a tanerők is meghűltek. Ilyen körülmények között én nem vállalhatom a felelőséget sem a tanítás eredményét illetően, sem a gyermekek egészségére vonatkozólag. Az I—II. osztályokon kívül a többi osztályokba is csak néhány gyermek jön. Soknak nincs cipője, megfelelő ruhája. A városlódi iskola elhagyatott és elhanyagolt állapota egyébként is közismert... Az elmúlt év december havában a vármegyei tisztiorvos sürgősen orvoslandó, súlyos hibákat állapított meg a templom szomszédságában utcára nyíló, nyílt és ajtónélküli árnyékszékek miatt, továbbá az iskolai fűtések miatt is, de a mai napig semmiféle intézkedés nem történt. Jó magam pedig belefáradok az állandó közöny és nemtörődömség ébrentartására, amelyet az illetékes hatóságok részéről ismételtelen tapasztalok..."

Az iskolákban szinte általános volt a hosszúpados berendezés. Az öt, vagy ennél több személy számára készült padok alig tudtak mozgáslehetőséget biztosítani a nagyobb, fejlődésben lévő iskolásoknak. Már az 1897-ben kiadott ren-

delet előírta, hogy „Az iskolaoktatás tekintetében a leglényegesebb követelmények a padok szerkezetét illetően a következők: minden gyerek úgy ülhesse a padba..., hogy megerőltetés, padtársai zavarása nélkül képes legyen előszóval felelni, olvasni, írni, felállni és táblához menni.” Mint látjuk, még a korszak végén is óriási volt a valóság és a rendelet közötti különbség!

Az iskolában folyó munka eredményességét nemcsak a tárgyi feltételek, hanem azok a szociális adottságok is befolyásolták, amelyek a gyermekeket szűkebb otthonukból az iskolába kísérték. A lakásviszonyok, a ruházatkodás hiányosságai mellett gyakran a táplálkozási lehetőségek sem voltak kielégítőek. Az iskolába vitt étel, amelyet a tanulók reggel, vagy óráközi szünetekben fogyasztottak el, sokat elárult a szülők anyagi helyzetéről, a falu társadalmában elfoglalt helyükről. A napszámos-, zsellérgyermekek inkább csak kenyérral érkeztek, de otthon ebédre és vacsorára sem jutott igen több egy tál sűrű levesnél, amelyek fő összetevőit kenyér, tészta és krumpli alkották. Kávé, tej csak ritkán került a szegények asztalára. A cselédek napi egy liter tejet kaptak, ami még a csecsemőknek sem volt elég, nemhogy az egész családnak.

Több felmérés készült a 30-as években a gyermekek táplálkozásáról. Belőlük kettőre hivatkozunk. 1936-ban a kövágóörsi r. kat. iskola V—VI. osztályos tanulóinak napi étkezését egy héten keresztül lejegyezték. A 35 gyermek közül a legjobb táplálkozású egy fuvaros fia, a legszegényesebb ételt pedig egy béres leánya fogyasztotta.

A felmérés részletes eredménye százalékban:

Reggeli:

Luxusreggelit evett (mézes kenyér, tej)	1	2,8%
Kávét evett:	2	5,7%
Csak kenyeret evett:	8	22,8%
Tejet fogyasztott:	12	34,2%
Szalonnát, kolbászt, sült halat evett:	12	34,2%

Ebéd:

1 fogásosat evett:	3	8,5%
2 fogásosat evett:	32	91,4%
Húst evett egy héten egyszer:	18	51,4%
Húst evett egy héten kétszer:	11	31,4%
Húst evett egy héten háromszor:	3	8,5%
Húst nem evett egyszer sem:	3	8,5%

Mivel a vizsgálatot január közepén végezték, a vacsora túlnyomó részben déli maradék volt, tehát a százalékos arány is körülbelül ugyanaz, mint délben volt.¹⁰⁹

A másik felmérés a kertai iskola 1938 májusának egyik tanítási napján készült. 81 tanulót vizsgáltak meg, akik közül reggelire 30, kávé 6, tojást 6, szalonnát 15 gyermek fogyasztott. Ők valamennyien gazdagyerekek voltak. Viszont 6 tanuló úgy ült egész délelőtt az iskolában, hogy semmit sem evett reggelire. Érthető, hogy ezek a gyermekek különös örömmel élvezték az iskolai tejakció megszervezését, amelyre a 30-as években a megye több iskolájában sor került. Kertán 1935-ben vezették be a gyakorlatba, amelynek során minden tanuló 2 dl tejet kapott tizórára.¹¹⁰ A szegénygyermek nyomorúságát látva jó néhány tanító és tanítófeleség próbálta végig a segítségnyújtás egyéb módozatait ezekben az években is. Gyakran otthonukban látták vendégül a legszegényebbeket, akikkel saját ételüket osztották meg. Mások színjátzó csoportokat szerveztek, a bevételből cipőt és ruhát vásároltak a rászoruló gyermekeknek. Nem hagyható figyelmen kívül az a harc sem, amelyet sokszor kellett folytatniuk azokkal a szülőkkal, akik — különösen a gyümölcsstermő vidékeken — gyakran borral, pálinkával megitatva küldték gyermeküket az iskolába.

NEMZETISÉGEK ÉS ISKOLAPOLITIKA

A korszak sajátosságait megyénkre vonatkozóan is jellemezve érintenünk kell a nemzetiségi iskolapolitikát. E részben német, kisebb részben szlovák nemzetiség által lakott terület indokolt módon a kulturpolitikai érdekek előterében állt. A Tanácsköztársaság megdöntése után az

ellenforradalmi rendszer nemzetiségi iskolapolitikáját nacionalista, a határok visszaállítására folytatott célkitűzések határozták meg. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 110 478/1923. számú rendelete alapján három nemzetiségi iskolatípust vezettek be, az A, B és C típusokat. Ha a nemzetiségek közül a legnagyobb számút, a németet emeljük ki, megyénkben a C típusú iskolák nagy száma önmagában is bizonyítja a rendszer kapcsán előbb megállapított tényeket. 1932-ben kimutatást készítettek azokról a községekről, amelyekben a lakosság többsége német, vagy legalább 40 német tankötelet találtak az 1920-as népszámlálás adatai szerint.

Az alábbi táblázatban részletesen megtaláljuk a német ajkú lakosság arányát és az iskolák típusát:

Községek	Község lakosainak száma	Ebből német ajkú (%)	Német tankötelesek sz.	Iskola jell.	Típusa
Devecseri járás:					
Ajka	2820	15	40	—	—
Ajkarendek	887	95,2	102	községi	B
Kislód	1551	87,1	207	r.kat.	C
Kolontár	808	63,1	82	—	—
Tósokberénd	595	80,5	67	—	—
Pápai járás					
Bakonyjákó	1752	88,6	217	r.kat.	C
Bakonykoppány	430	88,1	44	r.kat.	C
Béb	475	88,4	65	r.kat.	C
Döbrönte	483	83,4	58	r.kat.	C
Farkasgyepű	384	85,9	44	r.kat.	C
Fenyőfő	436	87,6	65	r.kat.	C
Kisganna	201	98,5	25	csatl. Nagy-	gannához
Nagyganna	688	96,8	103	r.kat.	C
Nagytevel	952	26,3	41	r.kat.	C
Németbánya	321	83,1	62	r.kat.	C
Pápanyögér	298	96,0	49	r.kat.	C
Szücs	737	88,0	86	r.kat.	C
Veszprémi járás:					
Bánd	665	94,4	91	r.kat.	C
Csehbánya	353	92,1	42	r.kat.	C
Herend	1132	74,4	128	áll.	C
Hidegkút	639	93,0	67	r.kat.	C
Márkó	775	81,6	64	r.kat.	C
Németbarnag	261	88,9	26	r.kat.	C
Szentgál	4185	11,8	87	—	—
Tótvázsony	1599	40,1	82	r.kat.	C
Úrkút	871	85,2	125	r.kat.	C
Városlód	1998	75,9	206	r.kat.	C
Vöröstó	291	83,8	28	r.kat.	C
Zirci járás:					
Ácsteszer	1044	58,9	103	r.kat.	C
Aka	813	58,1	60	r.kat.	C
Bakonygyirót	533	73,9	58	r.kat.	C
Bakonynána	1112	74,1	159	r.kat.	C
Bakonyoszlop	992	87,2	128	r.kat.	C
Bakonypéterd	518	59,1	40	r.kat.	C
Bakonyzombathely	361	61,2	19	—	—
Lókút	1802	74,7	221	Pénzeskút áll.	C
				közs.	C
Nagyesztergály	1050	49,9	85	r.kat.	C
Olaszfalu	1412	55,3	107	r.kat.	C

Községek	Község lakosainak száma	Ebből német ajkú (%)	Német tankelesek sz.	Iskola jell.	Típusa
Iskolai szempontból nem igényjogosult községek, de német kisebbség lakja:					
<i>Devecseri járás</i>					
Bakonypölöske	715	8,1	—	r.kat.	C
Magyarpolány	2729	0,2	—	r.kat.	C
<i>Pápai járás</i>					
Bakonyszentiván	628	15,9	10	r.kat.	C
<i>Veszprémi járás</i>					
Veszprémfajsz	281	16,4	1	r.kat.	C
<i>Zirci járás</i>					
Porva	755	10,6	2	r.kat.	C
Románd	541	16,3	7	r.kat.	C ¹¹¹

Ezekben az iskolákban a tanítás nyelve magyar volt, a kisebbségi nyelvet a németet rendes, kötelező tantárgyként tanították. A fokozatosan jobboldali irányba haladó politikai események hatása alatt azonban mind gyakrabban felmerült az igény egyes Bakony-vidéki falvakban német nyelvű iskolák megszervezésére. Különösen a Volksbund erőszakos, megtévesztő propagandája alatt erősödtek fel ezek a követelések. Erről árulkodik az a levél, amelyet a m. kir. csendőrség központi nyomozó parancsnoksága juttatott el a miniszterelnöknek 1941. szeptember 22-én: „A bakonytáji német községekben teljes német nyelvű tanítás bevezetése érdekében kifejtett propaganda eredményeként Bakonyjákó községben az iskolaköteles gyermekek szülei a teljes német nyelvű tanítás mellett döntöttek. Kriszbacher István kántortanító és dr. Véber Rezső körorvos beléptek a Volksbundba. Dr. Véber a nyaralás céljából Bácskába küldött bakonytáji gyermekeket megvizsgálta, Kriszbacher kántortanító pedig a gyermekek tábortáborozását irányította... A bakonyvidéki volksbundisták véleménye szerint a német nyelvű tanítás további célja az, hogy a magyarokat és a Magyarországon

élő más nemzetiségieket is elnémetesítsék. Ez szerintük azzal a következménnyel fog járni, hogy... 10—15 év alatt a német nyelv használata annyira elterjed, hogy a Dunántúl, esetleg egész Magyarország német lesz. Ha ez bekövetkezik, népszavazással, vagy más alkalmas módon nem lesz nehéz a németek által lakott területeket, esetleg egész Magyarországot Németországhoz csatolni.”¹¹²

Arról, hogy ez a rendkívül veszélyes félrevezetés milyen arányban talált talajra, s a levélben említett falvak közül még hányban indított el hasonló cselekvést, nem áll módunkban részletesen szólni. Szerencsére tudunk ezzel ellenkező megnyilvánulásokról is,¹¹³ a történelmi események pedig — a felszabadulással kezdődően — mindannyiunk számára megnyugtatóan elrendezték a megoldatlan kérdéseket.

Megyénk falusi elemi népoktatásának adalékait összegezve megerősíthetjük ama álláspontunkat, hogy negatív és pozitív értékmérők egyaránt jellemzői voltak az egész tárgyalt korszaknak. Az elmondottakon túl további negatív adalék az is, hogy a széles néptömegek valódi fel-emelésével adós maradt a kor. Kevesen vihették tovább a népiskolában szerzett tudást, kevesen tanulhattak felsőbb iskolákban. Az 1930-ban készült felmérés szerint megyénkben a 6 éven felüli népességnek 7% -a végezte el a középiskola 4 osztályát, 2% -a a 8 osztályt és mindössze 1% -a szerzett főiskolai képesítést.¹¹⁴ Viszont elmondható, hogy — ha hiányosan is — de nagyon sok gyermek elvégezte a hat elemi 1945-ig.¹¹⁵ Egy sor jó kezdeményezés született, de az adott feltételek nem voltak ezek megvalósulásához elegendők. Emiatt nem gyökeresedhetett meg a nyolc osztályos oktatás, amelynek bevezetésére a 40-es évek elején tettek kísérletet. Egész köznevelésünkben az igazi felvirágzás csak a megváltozott társadalmi viszonyok között vehette kezdetét. A felszabadulással megváltoztak az iskoláztatást alapvetően és közvetlenül befolyásoló tényezők, megváltoztak a társadalmi és szociális körülmények. A népoktatás alakulásának további irányát alapjaiban az 1945-ben létrehozott általános iskola, valamint az iskolák 1948-ban végrehajtott államosítása határozta meg.

JEGYZETEK

1. Hermann Egyed: Népoktatás a veszprémi egyházmegyében a XIX. század elején. Bp. 1943.
2. Tanintézetek, főleg elemi népiskolák iratanyaga viszonylag kevés számban került a levéltárba. Ez ideig a községeknek mindössze 7,6% -ából, elsősorban anyakönyveket tartalmazva. A különböző naplók, csak bizonyos évekből, vagy időközökből szerepelnek. A vármegyei tanfelügyelőség iratanyaga a kutatott korszaknak csak az utolsó 1/8-ából van meg (1934-től). Bár az 1934—1945 közötti évek iratmennysége elég számottevő, a főként egyéni panaszokat, kérelmeket tartalmazó levelek a feldolgozásnál nem mérhetőek össze az átfogó tanügyi jelentésekkel.
A számításba vehető többi igazgatási, politikai szerv közül a leglényegesebbek, a közigazgatási bizottság és az alispáni hivatal iratai részben a két világháború között, részben a II. világháború alatt szinte teljesen megsemmisültek.
- 2a. A Veszprémi Püspöki Levéltár gazdag iskolai anyaggal rendelkezik, azonban a témánkban felvetett kérdések részletes és folyamatos megválaszolását nem teszi lehetővé. Bizonyos iratfajták, pl: iskolák számára, állapotára vonatkozó kimutatók, tanítói díjlevelek, kinevezések, személyi ügyek dokumentumai nagy számban szerepelnek, ugyanakkor tanügyi hatóságok jelentései elenyésző mértékben. Ennél változatosabb, bár kisebb számú dokumentumot őriz a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára.
3. Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. Zalai Gyűjtemény 9. sz. Zalaegerszeg, 1978. 5. p. (A továbbiakban: Kotnyek I.).
4. Magyarország története 1890—1918. Akadémiai Kiadó, Bp. 1978. 877. p.
5. 100 éves a kötelező népoktatás. Tankönyvkiadó, Bp. 1968. 14. p.
6. Péterfy Sándor: A magyar elemi iskolai népoktatás. Bp. 1896. II. füzet. 13. p. (A továbbiakban: Péterfy S.).
7. Hivatalos Statisztikai Közlemények 1870—71. A magyarországi népiskolák 1869-i állapota. 332, 358. p. (A továbbiakban: HStK.).
8. A vallás- és közoktatásügyi M. Kir. miniszternek a közoktatás 1870. és 1871. évi állapotáról szóló s az országgyűlés elé terjesztett jelentése 1872. Buda, 1872. 16. p. (A továbbiakban: VKM-jelentés).
9. 1869-ben Zala megyében 1006 lakosra, 177 tankötelesre és 85 iskolába járóra jutott egy iskola, Somogyban 786 lakosra, 121 tankötelesre és 73 iskolába járóra, Vasban 783 lakosra, 116 tankötelesre és 81 iskolába járóra, Veszprém megyében 724 lakosra, 126 tankötelesre és 83 iskolába járóra jutott egy iskola. (HStK, III. évf. V. füzet. Magyarország népiskolái 1869-ben. Buda, 1871. 344—346. p.).
10. VKM-jelentés, 1872. 12. p.
11. VKM-jelentés, 1872. 17. p.
12. Péterfy S., op. cit. II. k. 49. p.
13. Láng Lajos: A népoktatás hazánkban 1869—1884. Bp. 1886. MTA, 27. p.
14. VKM-jelentés, 1872. 12. p.
15. Kóte Sándor: Közoktatás és pedagógia az abszolutizmus és a dualizmus korában 1849—1918. Tankönyvkiadó, Bp. 1975. 78. p. (A továbbiakban: Kóte S.).
16. Az 1870. évi népszámlálás eredményei. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pest. 1871. Athenaeum. 246—247. p.
17. Az 1910. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 61. kötet. Bp. 1916. 167. p. (A továbbiakban: MStK).
18. VKM-jelentés, 1885. 152—153. p.
19. Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam, VI. 1898. Bp. 296. p. (A továbbiakban: MStÉ.).
20. Kotnyek I., op. cit. 86—87. p.
21. VKM-jelentés, 1885. 152—153. p.
22. MStÉ. Új évfolyam, VI. 1898. 296. p.
23. Kotnyek I., op. cit. 88. p.
24. Magyarország története 1848—1890. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979. 1402. p.
25. MStÉ. Új évfolyam, VI. 1898. 297. p.
26. Az osztatlan elemi iskolák országos átlaga az 1907—8-as évben 65,7%, Veszprém megyéé 67,43%. 100 éves a kötelező népoktatás. Bp. 1968. 69. p.
27. VKM-jelentés, 1885. 18—19. p.
28. MStK. Új sorozat, 31. kötet. 20—21. p.
29. Ugyanott, 24—25. p.
30. 1868. évi XXXVIII. tc. 1. §.
31. Nemezszer a tandíj is oka volt a hiányzásnak. Azok a szülők, akik ezt nem tudták előteremteni, gyermekeiket sem küldték általában iskolába. Az elemi iskolai oktatást csak 1908-ban tették ingyenessé.
- 31a. Ila Bálint—Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Akadémiai Kiadó, Bp. 1964. 57—59. p. (A továbbiakban: Ila—Kovacsics.).
32. Sokoray József: 100 éves a külsőváti Zrínyi Miklós Általános Iskola elődje. Kézirat. Megyei Továbbképzési és Nevelési Tanácsadó Központ Könyvtára. 20—21. p.
33. 1868. XXXVIII. tc. 54. §.
34. Iskolai iratok. Veszprém megye tankerületei. Szám nélkül, Veszprémi Püspöki Levéltár. (A továbbiakban: VPL).
35. Az 1907. XXVI. törvénycikk elrendelte, hogy az állami népiskolák gondnokságának (elsőfokú helytartóságának) hivatalból tagjai azon felekezetek lelkészei, amelyeknek létszáma eléri a község lakosságának 5% -át. Ha a lelkész a gondnokság választott tagjává lesz, saját személyében a hivatalból való tagságát is megtarthatja. Miután az egyházak az állami és községi népiskolák felett is ellenőrzési jogot nyertek, így az itt működő tanítók az egyháznak még inkább kiszolgáltatottak lettek.
36. Egyházi jegyzőkönyv 1898-tól. Református Lelkeszi Hivatal, Mezőlak. (A továbbiakban: RlHM).
37. A két tantermes kéttanítós iskola felszerelése 1905-ben a következő volt: 24 db 7—7 személyes régi szerkezetű pad, 2 db iskolai tábla, 4 db ruhafogas, 2 db vaskályha, 2 db vizesdézsa, 2 db kartalan szék, 2 db ivóbádóg, 2 db „köpőlada”, 1 db térkép-tartó állvány, 2 db tanítói asztal. Szemléltetőeszközök: Kossuth Lajos arcképe, 1 db nemzetiszínű zászló (felirata: „Isten mindenek felett, a haza minden előtt. Imádkozzál és dolgozzál”), 4 db cimér, 1 db számológép, 1 db hossz mértékek rendszere, 6 db úrmérték, 11 db súlymérték, 11 db méterrúd, 1 db centiméteres vonalzó, 1 db szemléltetőkép a méterrendszer tanításához, Magyarország térképe (Gönczy Pál-féle), Európa faliabrosza, Veszprém megye térképe, 1 db kis földgömb, 14 db természetrajzi ábra, 180 db mozgatható betű, 24 db fali „olvasótábla” keménypapíron, 24 db apró papíralak elemi rajzolóhoz.
A mezőlaki helvét hitvallású egyház ingatlan és ingó vagyonának leltára 1905. Egyházi jegyzőkönyv 1904-től. RlHM.
38. 1884-ben Veszprém megye 299 elemi iskolájának mindegyikében tanítottak hit- és erkölcstant, s megfelelő volt ezekben az írás, olvasás, számtan tanítása. Általános földrajz és történelmet csak 1902-ben tanítottak megfelelően. VKM-jelentés, 1885. 167. p.

39. Anyakönyvi, felvételi és előmeneteli naplók. Általános Iskola Városlód.
40. Ugyanott, felvételi napló 1891/92. tanév. Az iskola 127 első osztályosa közül 28-nak volt elégtelen az átlaga. A 20—40% -os bukási arány gyakori a megye falusi iskoláiban.
41. VKM-jelentés, 1885. 92. p.
42. MStK. Új sorozat, 31. kötet. 140. és 162. p.
43. MStK. Új évfolyam, XXI. 1913. 250. p.
44. MStK. 31. k. 291. p.
45. HStK. III. évf. V. füzet. Magyarország népiskolái 1869-ben. 384—386. p.
46. Több r. kat. tankerületben az 1890-es évek elején csak a következő kántortanítói fizetések voltak érvényben: Hidegkút: 269 Ft, Fajsz 270 Ft, Vámos 247 Ft, Mencshely: 216 Ft, Csingervölgy: 254 Ft, Bódé: 105 Ft, Gyepes 173 Ft, Úrkút: 208 Ft. Iskolai iratok, 206—223/894. Sz. VPL.
47. 1893. évi XXVI. tc.
48. 1893. évi XXVI. tc. 5—6. §.
49. A jegyzőkönyv hiteles másolata Németh István: A mezőlaki iskolák története az államosításig c. kéziratában. MTNTK Könyvtára. 31—33 p. Az eredeti dokumentum őrzési helye nem ismert.
50. Ravasz János, Felkai László, Bellér Béla, Simon Gyula: A magyar nevelés története a feudalizmus és a kapitalizmus korában. Tankönyvkiadó, Bp. 1968. 155—156. p.
51. Csaba Imre: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. 163—164. p. (A továbbiakban: Csaba I.).
52. Több, az államosítás végrehajtását, az iskolai vagy új tulajdonbavételét igazoló, ez ideig ismeretlen dokumentumra lertünk a Megyei Levéltárban. Többek között a kisberzsényi községi, a jársdi és a peremartoni római katolikus, a szilasbáthási izraelita elemi népiskoláknak a munkástanács vagy az államosító bizottság pecsétjével is ellátott iratait. Veszprém megye tanfelügyelőjének iratai. Vi. 501.a. 1663/1932; 356/1935; 1080/1932; 887/1932. sz. VemL. A padragi református presbiterium jegyzőkönyve a következőket örököltette meg az iskola államosításáról: „Tudomásulvétel céljából felolvastattam a Veszprém megyei tanfelügyelőség 1117/1919. sz. az összes felekezeti elemi iskolához intézett rendelete, mely szerint az iskolaszékeknek az iskolák szellemi irányítására vonatkozó hatásköre megszűnik, miután az összes felekezeti iskolák állami vezetésbe mennek át.” Jegyzőkönyv. 1919. ápr. 21. Református Lelkészi Hivatal, Padrag.
53. Zirc és Vidéke, 1920. jan. 3.
54. A Püspöki Levéltár 1919—20—21-es iktatókönyveiben rengeteg levelet jegyeztek be, amelyek a tanítók elleni fegyelmi eljárások megindítását regisztrálják. Ezek lefolytatása abból derül ki, hogy egyetlen ilyen iratot sem lehetett az aktákban, vagy a nevezett tanító személyi anyagában megtalálni. Feltételezhető, hogy a dokumentumokat a későbbi tárgyalásokon felhasználták. A szövegben említett valamennyi katolikus tanítónál elvégeztük ezt a visszakeresést.
55. Közigazgatási Bizottsági iratok XI. 421/920. sz. Zala megyei Levéltár. (A továbbiakban: ZmL). Hasonló tartalmú, valamennyi községi jegyzőnek kiküldött körlevél található a Bakonyi Múzeum Adattárában, 72/137. leltári számon.
56. XI. 2835/1920. sz. ZmL. Ebből a levélből csak a most már Veszprém megyei településeket emeltük ki. A régebben Zala megyéhez tartozott községek római katolikus iskolái amúgy is a Veszprémi Egyházmegye területén voltak.
57. Veszprémi Hírlap, 1920. ápr. 4. (A továbbiakban: VpH).
58. VpH. 1920. ápr. 20.
59. VpH. 1920. ápr. 26.
60. VpH. 1920. jún. 1.
61. A tanítók internálására utal az alábbi irat kivonat: „A hajmáskéri internálótáborba vitt Zalamegyei politikai foglyokról kis kimutatás készült. Majdnem a fele földműves. Van közöttük munkás, tanár, tanító, orvos is”. Főispáni bizalmas iratok XVI. 1920/29 sz., ZmL.
62. VpH. 1919. szept. 1.
63. VpH. 1919. szept. 28.
64. VpH. 1919. szept. 30.
65. VpH. 1920. jan. 18.
66. VpH. 1920. márc. 7.
67. VpH. 1920. ápr. 8.
68. VpH. 1920. júl. 4.
69. VpH. 1920. aug. 26.
70. Szabó Ernőné: Iskolám története. Kézirat. MTNTK Könyvtára. 7. p. (A továbbiakban: Szabó E.-né).
71. Veszprémi Hírlap, 1919. szeptember 1—1920. december 31. közötti számai.
72. Jöború Magda: A köznevelés a Horthy-korszakban. Alsó- és középfokú oktatás. Kossuth Tankönyvkiadó, Bp. 1972. 43. p. (A továbbiakban: Jöború M.).
73. Op. cit. 44. p.
74. MStÉ. Új évfolyam, XXVII—XXX. kötetek. Bp. 1925. 160. p.
75. Ugyanott, 161. p.
76. MStÉ. Új évfolyam, XL. Bp. 1933. 17. p.
77. Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve, 1921. aug. 28. RlhM.
78. Szabó E.-né, op. c. 7. p.
79. Mezőlakon minden olyan szülő, aki a IV—VI. osztályos gyermekét október 1-e után sem küldte iskolába, iskolai mulasztás címén minden félnap után 4—4 korona büntetést volt köteles fizetni. Iskolaszéki ülés jegyzőkönyve, 1921. aug. 28. RlhM.
80. A háború után különösen nagy volt a ruha- és láb-belihiány. Sokszor ezért nem tudták a gyermekek eljutni az iskolába. Leggyakrabban az 5 ezer holdon aluli nagybirtokon és a középbirtokon élő napszámosok, mezőgazdasági cselédek és zsellérek családjait sújtották ezek a gondok, mivel a bérezési és szociális körülmények náluk voltak a legrosszabbak. Egy 4—5 tagú családnál télen általában egy pár cipő jutott felváltva az iskolába induló gyermekeknek.
81. Veszprém vármegye, 1922. június 20. (A továbbiakban: Vpvm.).
82. Lakatos Lajosné: Lakóhelyem oktatásügyének fejlődése 1918-tól. Kézirat. MTNTK Könyvtára. 5. p.
83. Jöború M., op. cit. 73. p.
84. MStÉ. Új évfolyam, XXVII—XXX. Bp. 1925. 157. p.
85. Vpvm. 1922. augusztus 18.
86. Németh István nyugalmazott igazgató közlése alapján.
87. Jegyzőkönyvi másolat 3163/922. sz. Plébánia Hivatal, Padrag.
88. Somlyó Dezső: Egy rögös életút. Kézirat. MTNTK Könyvtára. 7. p. (A továbbiakban: Somlyó D.).
89. MStÉ. Új évfolyam. XXXIV. Bp. 1928. 221. p.
90. Magyar Népoktatás. Bp. 1928. 358—362. p. (A továbbiakban MN.).
91. Dr. Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képekben. Szeged, 1930. 119. p.
92. MN. Bp. 1928. 185. p.
93. Az építkezések támogatásánál említenünk kell dr. Rott Nándor megyéspüspök nevét, aki személyesen is sokat segített az elhanyagolt, rossz állapotú katolikus iskolákat. A megye egyik legszegényebb községének, Városlődnek is jelentős támogatást nyújtott az iskola kibővítéséhez. Oswald József: Az iskolai oktatás kialakulása és fejlődése Városlődön, 1945-ig. Kézirat. MTNTK. Könyvtára. 25—26. p.
94. Vpvm. 1929. október 27.

95. Jóború M. op. cit. 112. p.
96. Süle Sándor nyugalmazott iskolaigazgató tulajdonában, Révfülöp.
97. Somlyó D., op. cit. 6. p. A fix havi jövedelem az állam által biztosított összeg volt. 1936-ban az elemi iskolai tanítók a VII—XI. fizetési osztálynak megfelelően 119,50 P-től 232 P-ig terjedő fizetést kaphattak havonta. Rendkívüli esetben ez valamelyest emelkedhetett. Magyarország tiszti cím- és névtára XLIV. évf. Bp. 1936. 503—518. p.
98. Iskolai jelentések, 1932. VPL.
99. Veszprém vármegye tanfelügyelőjének iratai, VI. 501. a. 1516/1935. sz. VemL.
100. Ugyanott, 347/1935. sz. VemL.
101. A szilasbalhási r. katolikus elemi iskola tanítója Petrick Simon 31 éves beszámítható szolgálati ideje után 167 P 30 fillért kapott nyugdíj címén havonta. Ezt az összeget havi 40 pengő 40 filléres lakáspénz, valamint felesége és egyetlen gyermeke után járó 18 pengős családi pótlék egészítette ki. Ugyanott, 1797/1936. sz. VemL.
102. Ott, ahol iparosodás sem bontakozott ki, munkaalkalom hiányában nemcsak a nagybirtokot, de az országot is sokan kénytelenek voltak elhagyni. Pl.: Bakonyoszlop, Külsővat, Magyarpolány, Nagykamond, Nóráp, Noszlop, Somlóvásárhely, Szilasbalhás, Városlőd lakosainak jelentős hányada távozott el a községből. Ila—Kovacsics, Bp. 1964. 115, 236, 252, 281, 298, 300, 351, 365 és 388 p.
103. Nagy László: Adok néktek aranyvesszőt, Bp. 1979. 25. p.
104. Iskolai iratok, Honismereti Gyűjtőszoba, Farkasgyepű.
105. Mezőlakon a püspöki látogatás alkalmával ezt írták be a jegyzőkönyvbe 1930. május 20-án: „Az iskolaépület a törvény kellekeinek nem felel meg. Fölszereltsége az országos törvény rendeletéhez képest hiányos”. Iskolai iratok, szám nélkül. RlHM.
106. MSTÉ. Új folyam, XLVI. 276. p.
107. Tösokon újonnan épített református iskola avatási ünnepségéről olvashatunk. Vpvm. 1936. november 1.
108. Iskolai iratok, Plébánia Hivatal, Városlőd.
109. Fonay Tibor: Falusi iskoláink szociális viszonyai 1936—1976. Kézirat. BM. Adattára. 15—16. p.
110. Süle Sándor: Táplálkozás Kertán. Kézirat. 1973. BM. Adattára 40—41. p.
111. Magyar Országos Levéltár polgári kori központi kormányhatóságok levéltárai, Miniszterelnökségi levéltár, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi osztály, (K28). 216—1932—8191. sz. tétel. VemL. Mikrofilm-tár.
112. Ugyanott, 1941/15186 sz. levél.
113. A pulai r. katolikus iskola fenntartója kérvényt nyújtott be a tankerületi királyi főigazgatóhoz, amelyben kérték, hogy a gyermekek német nyelven történő tanítását szüntessék meg. Ugyanott, 216—1940—16416. sz. tétel.
114. MSTÉ. Új évfolyam. XLIII. 12. p.
115. Megyénkre vonatkozóan a rendelkezésre álló anyakönyvek és ismétlő iskolai naplók áttanulmányozása alapján vallhatjuk ezt a feltevést.

BEITRÄGE ZUM UNTERRICHT DER LÄNDLICHEN ELEMENTARSCHULEN
ZUR ZEIT DES DUALISMUS UND DER KONTERREVOLUTION

In den bisher über den Unterricht der Unterschulen geschriebenen Abhandlungen sind die Themenkreise nur bis zur ersten Hälfte des 19-ten Jahrhunderts zu finden. Über den Volksschulunterricht im Zeitalter des Dualismus und der Konterrevolution wurde noch kein zusammenfassendes Werk geschrieben, obwohl man das dem Themenkreis nach für nötig gehalten hätte. Die Ursache des Verbleibens war vor allem der Mangel am Quellenmaterial in Bezug auf die grundsätzlichen Dokumente der Unterrichts- und Erziehungsgeschichte.

Als Ziel ist es nicht möglich in dieser Abhandlung alles nachzuholen, was wir versäumt haben, denn die Dokumente, die uns in diesem Bereich zur Verfügung stehen, ermöglichen es nicht. Geben aber in diesem Bereich eine Zusammenfassung, präsentieren zahlreiche Beiträge zur Veränderung, zur Entwicklung, die im Veszprémer Komitat durchgeführt worden sind.

Der Forschungs-Ausgangspunkt ist der XXXVIII. Gesetzartikel 1868., der die allgemeine Schulpflicht ausgesprochen, den Bau der neuen Schulen angeordnet, den Inhalt des Unterrichtssoffes der Schule bestimmt hat.

Die Abhandlung zeigt es, wasfür Verhältnisse — in diesem Bezug auf die Religion ebenso differentiarten Land wie in Bezug auf die Nationalitäten — zur Zeit

der Einführung des Gestzes gewesen sind, wasfür Veränderungen die zweite Hälfte des Dualismus und die Räterepublik gebracht hat, wasfür Eigenschaften der Volksunterricht während der Konterrevolution gehabt hat. Wo es möglich ist, gibt die Abhandlung auch einen Überblick auf die benachbarten Komitate im Rahmen der Landesverhältnisse. Beim Lesen muss es auffallen, dass die Entwicklung an mehreren Gebieten sehr langsam ist. In den 1930-er Jahren finden wir immer noch dieselben Hindernisse beim Schulbesuch der Schüler, wie zB. in den 1890-er Jahren. Die Grundursache kann man mit den Klassenverhältnissen erklären, wo die gesellschaftliche Ungleichheit, die Armut der Dorfbewohner, der Zwang der Frühen Kinderarbeit die grössten Schwierigkeiten vor den Schulbesuch gestellt hat.

Der Entwicklungsrhythmus war wohl langsam, ist doch zu bezeichnend, denn die 6 klassige Volksschule ist doch — mit Mangel — verwirklicht worden.

Im Bereich beim Unterricht der Elementarschulen und auch beim Witerlernen in höheren Schulen hat die echte Veränderung die Befreiung und die Verstaatlichung der Schulen gebracht, zu dieser Zeit ist die Bildungsmöglichkeit für alle Kinder gleich geworden.